

Innhold:

HELSESEKTOREN

BEFOLKNINGSPROBLEMER

KVALITATIVE
UTVALGSUNDERSØKELSER

RENTEUTVALGET

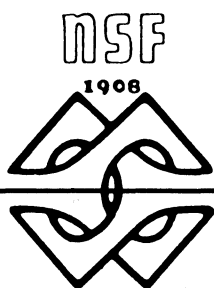
OMSTILLING MELLOM NÆRINGER

TILBUDSØKONOMI

BOKANMELDELSER

NYTT FRA NSF

SOSIALØKONOMEN

SOSIALØKONOMEN

Nr. 3 1982 årgang 36.

Redaksjon:

Tore Jørgen Hanisch
Steinar Juel
Morten Reymert
Asjørn Rødseth

Redaksjonsutvalg:

Tormod Andreassen
Finn Anonsen
Jarle Berge
Tore Holm
Knut Arild Larsen
Jørn Rattsø
Aimée Staude
Henning Strand
Steinar Strøm
Arild Sæther
Sigurd Tveitereid
Stein Østre

SOSIALØKONOMEN
ISSN 0038-1624
Utgitt av
Norske Sosialøkonomers
Forening
Formann:
Nils Terje Furunes

Medlem av Den Norske
Fagpresses Forening

Utkommer med 10 nummer
pr. år, den 15. hver måned
unntatt juli og august.

Annonseansvarlig:
Turid Holt-Jacobsen

Sekretariat:
Storgt. 26 IV
OSLO 1
Telefon 41 81 01

Abonnement kr. 135,-
Enkeltnr. kr. 16,-

INNHold

LEDER

Hva skjer i helsesektoren? 3

AKTUELLE KOMMENTARER

HELGE BRUNBORG OG JAN MØNNESLAND:

Internasjonal befolkningskonferanse 4

JON SOLHEIM:

Kvalitative utvalgsundersøkelser og økonomisk analyse 8

TROND R. REINERTSEN:

Hvordan er det gått med Renteutvalgets innstilling 11

ARTIKLER

PER IVAR GJÆRUM OG TORE HOLM:

Omstilling mellom næringer i fortid og fremtid 12

JARLE BERGO:

Tilbudsøkonomi – gammel vin på nye sekker? 19

BOKANMELDELSER 27

NYTT FRA NSF – MØTER OG KURS 31

ANNONSEPRISER (ekskl. m.v.a.)

1/1 side	kr. 1 600,-
3/4 side	kr. 1 250,-
1/2 side	kr. 900,-
1/3 side	kr. 650,-
1/4 side	kr. 500,-

Fargetillegg kr. 600,- pr. ekstra farge
Tillegg for utfallende format 10%

Bilagspriser oppgis på forespørsel.

Prisene er eksklusive klisjearbeid.

Tidsfrist: Innen 5. i utgivelsesmåneden.

Klisjeraster: Omslag 40 linjer.
Innmat 48 linjer.

Omslag: 180 g Invercote.

Innmat: 90 g Hunscode.

Trykt i offsett.

Reklametrykk A.s, Bergen

Norges Banks fond til økonomisk forskning

I samsvar med Fondets formål kan det i juni 1982 utdeles bidrag til forskning, især anvendt forskning, på det økonomiske område, herunder også studier i utlandet i forbindelse med spesielle forskningsoppgaver. Det kan også ytes bidrag til dekning av utgifter i forbindelse med gjesteforedrag og -forelesninger innenfor det økonomiske fagområde og for deltakelse i internasjonale forskningskonferanser. Bidrag gis ikke til rene utdanningsformål.

Søknadskjema kan en få ved å henvende seg til:

Norges Banks fond til økonomisk forskning
Postboks 336, Sentrum
Oslo 1
Tlf. (02) 41 21 20 – linje 222.
Søknadsfristen er 1. mai 1982.

Petter Jakob Bjerve
formann

VOLDA KOMMUNE

Økonomisjef

I Volda kommune er ledig nyoppretta stilling som økonomisjef.

Økonomisjefen er nestleiar ved rådmannskontoret og etatsjef for rekneskapsavdelinga og personalforvaltninga i kommunen. Stillinga vil også bli tillagd viktige arbeidsoppgåver i samband med års- og langtidsbudsjett. På sikt kan økonomisjefen bli pålagd heile det arbeidsområdet kommunekasseraren har i dag.

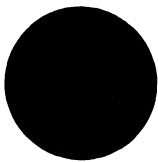
Det kan bli utarbeidd instruks for stillinga.

Stillinga kan søkjast av person med høgare økonomisk utdanning. Røynsle frå tilsvarande arbeid i offentleg verksemd er ønskjeleg.

Det blir stilt store krav til samarbeidsevne.

Stillinga er plassert i lønssteg 23–25 i det offentlege regulativet.

Søknad vedlagt rettkjende avskrifter av vitnemål og attestar kan sendast
Rådmannen i Volda,
6101 Volda,
seinast 23. april 1982.

Hva skjer i helsesektoren?

Daglig er det avisoppslag om «krisen» i helsesektoren. En leser om lange ventelister til sykehus, om sykehusavdelinger som må stenge p.g.a. manglende bevilgninger og om pasienter som må ligge i overfylte korridorer. Inntrykket er at helsesektoren har vært en saneringspost på budsjettene de siste årene.

Det motsatte er imidlertid tilfellet. Helsesektoren har vært en av de høyest prioriterte områdene de siste 10 årene. Fra 1970 til 1979 økte det offentlige helsekonsum i faste priser med over 130 prosent. Det offentlige samlede konsum økte til sammenligning i samme periode med bare 60 prosent. Helsekonsumet har økt sin andel av det samlede offentlige konsum fra 14 prosent i 1970 til 22 prosent i 1980. Tall for sysselsettingen i helsesektoren viser samme utvikling, omlag fordobling av antall sysselsatte årsverk i løpet av 70-årene.

I dagspressen finner en oppslag om underbemannede sykehusavdelinger og om sykepleiere som har en umenneskelig arbeidssituasjon. På landsbasis har imidlertid antall timeverk pr. pasient økt med omlag 20 prosent i løpet av 70 årene! Forvirringen øker ytterligere når en kort tid etter reportasjer om snaue

bevilgninger til f.eks. Rikshospitalet ser avisartikler om at det samme sykehuset har stor underutnyttelse av kapasiteten på fødeavdelingen. Grunnen er økt kapasitet ved fødeavdelingene ved andre sykehus i Oslo-regionen. Hvorfor har en bygget ut denne kapasiteten så sterkt hvis behovet ikke var der? Når skaden nå først er gjort, er det da ikke mulig å omdisponere til fordel for avdelinger der kapasiteten er mere sprengt?

Det er grunn til å stille spørsmålstegn ved hvor reell «krisen» i helsesektoren er. De nakne tall tyder på at sektoren langt fra har vært noen saneringspost på de offentlige budsjetter. At veksten i bevilgningene har avtatt de siste to til tre årene, i takt med redusert vekst i offentlige budsjetter generelt, kan imidlertid ha skapt en forventningskrise. Det virker som om mange hadde ventet at veksten fra 70 årene skulle fortsette i 80-årene og innrettet seg deretter.

Mye tyder også på at ressursutnyttelsen innen helsesektoren kunne vært bedre. I sykehusene tyder undersøkelser på negativ produktivitetsvekst i disse årene. Fylker med respekt for seg selv bygger nye sykehus som er større enn de på lang tid vil ha midler til å utnytte. Resultatet er en rekke tomme bygninger

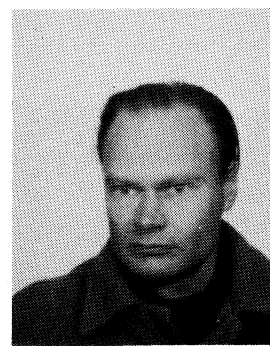
og sykehusfløyer rundt om i landet. De fleste sykehus synes videre å ha ambisjoner om å dekke et bredest mulig medisinsk felt. En sterk desentralisering av små ekspertmiljøer kan være lite hensiktsmessig. Endelig synes sykehusene å ha store problemer med å omdisponere ressurser når det blir overkapasitet i en avdeling mens det er underdekning i andre.

Økonomiske betraktninger om virksomheten til en sektor som helsetilbudet kan lett reise sterke følelsesmessige motreaksjoner. Det må imidlertid være av interesse både for utøverne innen helsevesenet og særlig for pasientene at de tilgjengelige ressurser utnyttes best mulig. Dette er spesielt viktig når vekstutsiktene for landets økonomi i de nærmeste årene er så dårlig som nå. Vi tror tiden nå er inne til å foreta en grundig gjennomgang av ressursbruken og organisasjonsstrukturen i helsesektoren. Målsetningen med et slikt arbeid må være å finne ut hvorvidt en ved omdisponeringer, bedre koordinering fylkene og regionene imellom samt ved andre organisasjonsmessige endringer kunne bedre tilbudet overfor pasientene med de ressurser helsesektoren i dag disponerer.

AKTUELLE KOMMENTARER

Internasjonal befolkningskonferanse

AV
HELGE BRUNBORG
OG
JAN MØNNESLAND

På den internasjonale befolkningsunionens konferanse Manila 1981 ble befolkningsutviklingens forskjellige aspekter belyst. I utviklingslanda har fruktbarheten totalt sunket de siste åra, selv om det fortsatt er mange områder hvor nedgangen ikke har funnet sted. Fruktbarheten er nå under reproduksjonsnivået i de fleste industrialiserte landa, og dødeligheten endrer seg lite. Vi må fortsatt regne med en økning i verdens folketall, i hvert fall en fordobling til 8 mrd. Migrasjonen blir holdt kunstig nede, og fungerer ikke til å utjevne økonomiske og demografiske ulikheter. Økonomisk vekst alene skaper bare et potensiale for lavere fruktbarhet. Om det skal realiseres avhenger av den sosiale situasjonen og hvordan den økonomiske veksten blir fordelt. En spesialsesjon belyste utviklingen i Kina og landets befolkningspolitikk.

Den internasjonale befolkningsunionen, International Union for the Scientific Study of Population, (IUSSP) avholder hvert 4. år en internasjonal hovedkonferanse for å samle forskere fra de ulike feltene innen demografi og tilstøtende vitenskaper. I desember 1981 ble konferansen avholdt i Manila og samlet ca. 700 deltakere fra rundt 80 land. Med 3–5 parallelle sesjoner i 2–3 økter pr. dag i en drøy uke ble det mulig å ivareta et bredt spektrum av emner. De inviterte bidragene (ca. 3 pr. sesjon) utgjør alene tre tykke bøker¹⁾, og i tillegg kommer et uoversiktlig antall «spontane» notater og bidrag. Vi må derfor her nøye oss med å gi et generelt bilde av hovedtrekkene ved konferansen, samt velge ut et par temaer som vi fant spesielt interessante.

Problemstillingene var i hovedsak rettet inn på å belyse de endringene som finner sted i befolkningsutviklingen totalt og i de forskjellige komponentene (fødsler – dødsfall – giftermål – flyttinger), hvilke faktorer som kan forklare utviklingen, og hvilken samvariasjon som finnes mellom demografiske trekk og andre sider ved samfunnsutviklingen (økonomisk utvikling, urbanisering, endrede maktforhold o.l.).

Fruktbarhet

Omlag tredjeparten av sesjonene var knyttet til fruktbarhetsutviklingen. Her har det skjedd såpass

merkbare endringer de seinere åra at det har fått stor betydning både for prognosene for verdens befolkningsutvikling og for situasjonen i de enkelte land og regioner. I praktisk talt alle rike (industrialiserte) land har fruktbarheten sunket sterkt i de siste 10–15 år. Det er nå bare noen få i-land hvor fruktbarheten er høyere enn reproduksjonsnivået, dvs. den fruktbarhet som er nødvendig for at ikke folketallet skal gå ned på lang sikt. Også i en rekke u-land har fruktbarheten sunket dramatisk de siste år. Dette gjelder særlig Sørøst-Asia (bl.a. Thailand, Filippinene, Singapore), Latin-Amerika, og ikke minst Kina. Derimot har det skjedd lite eller ingenting i Afrika sør for Sahara, det indiske subkontinent og i islamske land. Et annet overraskende trekk er den høye fruktbarheten i de sentralasiatiske republikkene i Sovjet-Unionen, på tross av en betydelig sosial og økonomisk utvikling.

Den raske reduksjon i fruktbarheten i u-landa har gitt et grunnskudd under teoriene om befolknings-eksplosjon på verdensbasis, selv om vi fortsatt vil få en sterk befolkningsøkning, til rundt 6 milliarder i år 2000. De mest optimistiske projeksjoner regner med en stabilisering av verdens folketall på 8–9 milliarder ved slutten av neste århundre.²⁾

For de land som ikke har opplevd noen fruktbarhetsnedgang, er perspektivene til dels mørkere enn tidligere. Et viktig tema er derfor å finne ut årsakene til at fruktbarhetsreduksjonen har funnet sted i en-

¹⁾ «International Population Conference. Manila 1981» Vol. 1–3. International Union for the Scientific Study of Population (Liège, Belgia). I tillegg vil det bli utgitt et fjerde bind med «proceedings» og de 20 beste «spontane» arbeider.

²⁾ T. Frejka: «World population projections: a concise history». Side 505–527 i (1).

kelte land og ikke i andre, studere tidsforløpet og hvilke strata av befolkningen som er sterkt berørt etc. Betydningen av familieplanleggingsprogrammer og makt- og inntektsfordeling var sentrale diskusjonsemner på konferansen.

Et eksempel på den dramatiske utvikling som har skjedd er Chiang Mai-området i Nord-Thailand, der det samlede fruktbarhetstall sank fra ca. 6 til 2,2 i løpet av bare 15 år, og der det nå er bare små forskjeller mellom by og land og mellom forskjellige utdannings- og yrkesgrupper. Denne utviklinga ble tatt som utgangspunkt for en interessant sammenlikning med matematisk katastrofeteori, som kanskje kan forklare ikke bare utviklingen i Thailand, men også en del andre demografiske endringer som ikke er så lett å forklare med samtidige endringer i de sosiale omgivelsene. I matematiske katastrofeteorier kan man ha flere stabile konfigurasjoner. Svært små endringer kan ofte forårsake bevegelser fra en konfigurasjon til en annen, hvor disse bevegelsene til dels kan være ganske store. Skal små endringer få slike store virkninger, skyldes dette at tilsvarende endringer tidligere ikke har fått noen virkning nettopp fordi konfigurasjonen har vært såpass stabil. Det kan derfor være vel så nyttig å diskutere spørsmålet om stabiliteten i den konfigurasjonen man har, framfor bare å diskutere faktorenes umiddelbare virkninger.

Dersom den nye fruktbarhetssituasjonen i u-landa ikke er stabil, kan vi kanskje komme til å oppleve en baby-boom der også, i likhet med den vi har hatt i i-landa i etterkrigstida. Det vil f.eks. være overraskende om familier i Nord-Thailand har omtrent det samme optimale barnetall som familier i i-land, med de store forskjeller det er i inntekt, priser, yrkesaktivitet, utdanning m.v. En del av fruktbarhetsnedgangen i mange u-land kan derfor bare være en utsettelse av fødsler.

I en statistisk analyse av faktorene bak fruktbarhetsnedgangen ble det funnet at familieplanlegging har en svak effekt, sosial utvikling en noe større virkning, men sterkest er kryssvirkningen av disse to faktorene.³⁾ Som vanlig viser det seg imidlertid at statistisk materiale aleine sjelden bekrefter hypoteser. Som regel vil familieplanleggingsprogrammer enten bli satt ut i livet på proforma basis uten oppfølging av en regjering som er mer eller mindre uinteressert i å skape en inntektsutjevning og modernisering, eller programmene vil gå hand i hand med en aktiv politikk med sikte på å forbedre flere levekårskomponenter. Dermed vil den isolerte effekten av en aktiv familiepolitikk ikke bli identifiserbar, og en slik politikk blir i stedet en indikator på en generell framskrittspolitikk. Det er derfor vanskelig å trekke konklusjoner om effektiviteten av en befolkningspolitikk i forhold til en generell sosialpolitikk.

³⁾ W. P. Mauldin: «The determinants of fertility decline in LDC's: an overview of the available empirical evidence». Side 5-24 i (1).

Effekten av tiltak for å påvirke (dvs. øke) fruktbarheten i i-land, ble diskutert i en egen sesjon. Erfaring med slike tiltak finnes først og fremst i Øst-Europa og i Frankrike. Hovedinntrykket er at en slik befolkningspolitikk har midlertidig virkning i 3-4 år, og stort sett bare på periodemålene for fruktbarhet. Kohort (generasjons)-målene er vanskelig påvirkbare av kortsiktige politiske tiltak, og avhenger mer av den langsiktige strukturelle utviklingen, som sjelden i så stor grad er gjenstand for kontroversielle politiske valg. Det betyr at man må vente seg liten varig virkning av spesifikke befolkningspolitiske tiltak. Derimot kan det være en viktig målsetting i seg selv å unngå for sterke svingninger som følge av endringer i periodemålene. I den forstand kan en politikk som tar sikte på å påvirke periodemålene, dvs. å påvirke tidspunktene for fødsler og giftermål, vise seg å ha ganske sterk sosial betydning.

Det ble også diskutert hva formålet med en befolkningspolitikk er. Hvis befolkningen er tilfreds med et liv uten mange barn, bør det da gjøres noe i det hele tatt? På den annen side kan en fortsettelse av nåværende fruktbarhet ha sosiale og økonomiske konsekvenser som enkeltindividene vanskelig kan se rekkevidden av.

Dødelighet

Fem sesjoner var viet dødelighet, med særlig vekt på sosiale og økonomiske årsaker til forskjeller og endringer i dødeligheten. De siste 10-20 åra har det vært en svakere dødelighetsnedgang enn tidligere i de fleste i-land, men også i en rekke u-land. Det er egentlig ikke overraskende at nedgangen har avtatt, men det kan se ut som om levealderen i u-landa nærmer seg asymptotisk et nivå som ligger lavere enn i i-landa.

Årsakene til retardasjonen kan være den svakere økonomiske vekst i u-landa, dårlig utviklet helsetjeneste og mangelfull ernæring. Tørke og flyktningeproblemer har også påvirket dødeligheten. Mens dødeligheten fra respiratoriske, smittsomme og parasittiske sykdommer gikk sterkt ned i 1960-åra i Latin-Amerika, har det vært en økning i dødeligheten fra degenerative sykdommer, hjerte- og karsykdommer, ulykker og vold.⁴⁾

I en sesjon om virkningene av industrialisering og urbanisering på dødeligheten, ble det lagt fram et interessant arbeide om utviklingen i i-land.⁵⁾ Tidligere var dødeligheten større i byer enn på landet (observert i England så seint som i 1911), men dette er ikke lenger tilfelle. Det mest overraskende funnet er imidlertid at klasseforskjellene når det gjelder

⁴⁾ E. Arriaga: «The deceleration of the decline of mortality in LDC's: The case of Latin America.» Side 21-50 i (1).

⁵⁾ S. Preston, M. R. Haines og E. Pamuk: «Effects of industrialization and urbanization on mortality in developed countries». Side 233-254 i (1).

dødelighet har økt i England i dette århundre (fra 1921–23 til 1970–72). Dødeligheten har gått ned for alle sosiale klasser, men mest for høystatusgruppen. Forskjellsøkningen gjelder dødeligheten til både menn, gifte kvinner og spedbarn. Økningen har vært størst siden 1950, men dette kan i noen grad skyldes definisjon og registrering av sosial status. Årsakene til den økte ulikhet i dødelighet mener forfatterne kommer av forskjeller i livsstil, spesielt tobakksrøyking. En annen årsak er at helseulempen ved å bo i byen er blitt borte og at jordbruksbefolkningens andel av de laveste klassene er blitt mindre. De øvre klasser har i dag tre fordeler som er gunstige for dødeligheten: mer ressurser, sunnere omgivelser, og mer kunnskap.

Finland er et eksempel på utjamning av dødelighetsforskjeller mellom by og land.⁶⁾ I 1950 var dødeligheten blant menn av hjerte- og karsykdommer større i byene enn på landet. Samtidig med den raske industrialisering i 1950-åra ble denne dødsårsaken hyppigere overalt. I 1970-åra gikk hjerte- og kardødeligheten ned, men bare i byene, slik at det nå ikke lenger er noen forskjell på by og land. Viktigere er sosiale og regionale forskjeller, som bl.a. skyldes forskjeller i røyking, alkoholbruk og ernæring.

Migrasjon

Ulik økonomisk og demografisk vekst skaper ulike behov mellom landene. I prinsippet får vi derfor et økt potensiale for migrasjon. I tillegg vil bedre kommunikasjoner, økt kunnskapsnivå og økt migrasjon i tidligere år med større innslag av utlendinger i vertslandene, gjøre flytting til et lettere skritt å ta enn det har vært tidligere. Problemet blir derfor ikke å forklare hvorfor migrasjonen øker, men å forklare hvorfor den er så utrolig liten.

Hovedforklaringen her er en sterkt restriktiv holdning fra mottakerlandenes side. Denne holdningen kommer dels fram periodisk ved innvandringsrestriksjoner, forbud mot permanent bosetting for fremmedarbeidere, manglende garantier mot vilkårlig hjemsending o.l., og dels ved favorisering av innenlands befolkning på arbeidsmarkedet.

En av årsakene til denne restriktive holdningen er den svake utviklingen på arbeidsmarkedet i mange tidligere mottakerland. Fremmedarbeidere som etter en tid bosetter seg mer permanent utvikler ordinært familieliv. Fremmedarbeiderbefolkningen får dermed avtakende yrkesfrekvenser og påvirker befolkningens yrkesaktivitet på en helt annen måte enn som enkeltarbeidere. Når vertslandene oppdager at også fremmedarbeidere inngår i en demografisk prosess som vanskelig lar seg reversere, fører

dette ofte til en ugjennomtenkt restriktiv holdning som kan gå lenger enn det som logisk sett ville være optimalt for mottakerlandet.

Det er også ofte til ulempe for senderlandene at arbeidskraften reiser, selv om de er i en situasjon med stor ledighet. Ofte er det kvalifiserte personer som flytter, og det kan være personer som utgjør en flaskehals for å utnytte resten av arbeidsstyrken i hjemlandet.

Økonomi og befolkning

Tilsvarende problemer som for fruktbarhet reiste seg under diskusjonen om relasjonene mellom økonomi og demografi. Samtidig som demografisk vekst skaper en større befolkning å fordele den økonomiske veksten blant, så er mennesket den viktigste produksjonsfaktoren. Flere folk skulle dermed gi ressurser til økt vekst. Det interessante spørsmål blir derfor under hvilke forutsetninger en befolkningsvekst vil virke gunstig og under hvilke forutsetninger en befolkningsvekst vil virke ugunstig for landets velferd. Her vil de interne fordelingsmekanismene spille en stor rolle. Makromål som pr. capita BNP kan være helt uinteressante, dersom BNP-veksten ikke påvirker inntektsutviklingen for store deler av befolkningen.

Både de nasjonale og de internasjonale organisasjonsmønstre vil være avgjørende for om et land makter å utnytte en vekst i arbeidsstyrken til å skape økonomisk utvikling. Globalt sett vil prognosene for verdensbefolkningen og anslagene for tilgangen på naturressurser ikke skape noe problem. Men ulikheter landene imellom og økonomiens svake evne til å innrette seg etter samfunnsmessige målsettinger både nasjonalt og ikke minst internasjonalt, gjør at en fort kan komme opp i dels ressurskriser og dels store ledighetsproblemer.

Befolkningsveksten er sterkest i de svakest utviklede regioner. Dette gjør at disse ikke har tilstrekkelig kjøpekraft bak sine behov, slik at ressursene ikke naturlig vil tilflytte dem. Dette fører til at en stadig større andel av verdens befolkning vil leve i land som disponerer en stadig mindre andel av verdens rikdommer.

Hvis et fattig land er i en situasjon med overskudd av arbeidskraft, er det p.g.a. det Internasjonale handelsmarkedet ofte vanskelig å bryte ut. Av hensyn til betalingsbalansen blir landene tvunget til å styrke sin eksport, ut fra det produksjonsapparat som allerede er utviklet. En slik påtvunget satsing på kortsiktig eksportutvikling hindrer landene i å styre økonomien i retning av å utvikle en bedre og mer allsidig økonomisk basis basert på teknologisk vekst.

For de landene som allerede har utviklet en industriell sektor, vil det p.g.a. stor befolkningsvekst fortone seg optimalt å satse på å utvikle arbeidsintensiv teknologi. En slik satsing vil imidlertid ofte bety å basere seg på eldre lavproduktiv teknologi,

⁶⁾ T. Valkonen: «Sociodemographic mortality differentials among middle-aged men in Finland and problems in accounting for them». Spontaneous paper, IUSSP General Conference, Manila 1982.

som vil holde landet på et tilbakeleggende teknologisk nivå. Dersom alle u-land (dvs. snart 75% av verdens befolkning) skulle basere seg på arbeidsintensiv industri, ville det bli problemer, da det ikke er behov for så mye produksjon i disse bransjene.

Nyliberalistiske idéer om at en liberalisering av det internasjonale kapitalmarkedet vil gjøre det mulig å generere en utvikling ved at den billige og rikelige arbeidskraften blir en ressurs som lokker utenlandske investorer til landet, forutsetter at landene stiller likt historisk m.h.t. utviklingen av en infrastruktur (kommunikasjon, organisasjon, miljø). Siden denne historiske tradisjon er nokså ujevnt fordelt, ser en i stedet at en slik praksis øker gapet mellom ulike u-land. NIC-landene trekker til seg investorer mens LDC-landene (som gjerne kan være naboland) faller stadig lenger tilbake.

Kina

For første gang deltok det på en internasjonal befolkningskonferanse demografer fra Folkerepublikken Kina. Kina står sentralt i demografisk diskusjon både fordi landet har en meget stor andel av verdens befolkning, på grunn av at landet har opplevd en meget sterk økonomisk utvikling som man i andre land har ment at befolkningsveksten var til hinder for, og fordi landet nå gjennomfører en meget ambisiøs politikk for å begrense befolkningsveksten.

Fødselsraten i Kina steg kraftig etter 1950, holdt seg nokså stabil gjennom 60-åra, for deretter å synke kraftig. Fra midten av 1960-åra til slutten av 1970-åra ble fødselsraten halvert, fra rundt 40 til under 20. Med en svakt fallende eller stabil dødelighetsrate førte dette til en høy vekstrate for befolkningen i 60-åra, som nå er på retur. Like fullt, på grunn av den svært unge aldersstrukturen i den kinesiske befolkningen, vil selv en naturlig vekstrate under stabilt likevekstnivå føre til en sterk vekst i befolkningen fram til langt ut i det 21. århundre. Dette er bakgrunnen for de sterke tiltak som er satt i verk for å stimulere til ettbarns familier. Disse tiltakene går ut på en subsidiering av disse familiene ved hjelp av flere arbeidspøeng, bedre tilgang til boliger, og bedre tilgang til utdanning for det ene barnet. Dette skjer på kontraktsbasis, slik at tiltakene ikke skal gjelde for familier som har tenkt å få flere enn ett barn.

Fra de kinesiske demografenes side ble det antydning at det ønskelige gjennomsnittlige barnetallet ville være 1,4 til 1,6, dvs. at noen får ett barn og andre to. Dette skulle gi en brukbar aldersfordeling også de neste tiår. Dette er imidlertid et foreløpig anslag som de ville revidere når de får mer data og bedre analyser for de langsiktige virkningene av ulike befolkningsprosjeksjoner.

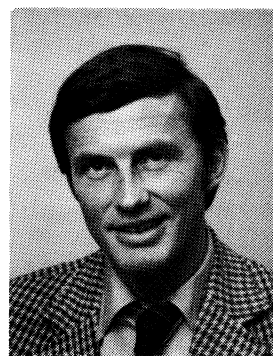
Fra andre demografer ble det nevnt eksempler på at det er en del motstand mot den nye befolkningspolitikken, og på tiltak med sterk grad av «overtalelse», bl.a. til å ta abort. En del foreldre aksepterer tap av privilegier og øker barnetallet selv etter å ha inngått kontrakt med myndighetene. Dette kan tyde på at den åpenbare aksept i opinionen som befolkningsmålsetningen har fått, ikke vil virke på permanent basis. Det ble derfor diskutert hvorvidt svært ambisiøse målsetninger og intense kampanjer kunne føre til overslag og motstand mot befolkningspolitikk i det hele.

Det var ellers stor interesse for den planlagte kinesiske folketellingen den 1. juli 1982. En telling av mellom en fjerdepart og en femtepart av jordas befolkning er selvsagt en viktig demografisk begivenhet. Den åpenhet kineserne har vist under forberedelsene samt reetableringen av et statistisk sentralbyrå, ga tillit til at en nå kan studere erfaringene fra Kina mer direkte enn via tradisjonelt sinologisk detektivarbeid.

Konklusjon

Konferansen ble denne gang i mye mindre grad enn tidligere preget av konfrontasjoner mellom forskjellige teoritradisjoner og forskjellige deler av verden. Sesjonene var i stedet preget av at de som la fram arbeider og analyser ble kritisert av folk fra andre tradisjoner og miljøer fordi de manglet de innfallsvinklene disse miljøene kunne by på, med andre ord at de var for snevre, og ikke at de var ubrukelige. Dette gjør selvsagt sesjonene mye mindre direkte spennende. Det var denne gang mindre diskusjon av uenighet enn opphoping av tilleggsargumenter. Resultatet ble derfor at en sitter igjen med mange flere kunnskaper om emnene, men i liten grad helt nye erkjennelser eller revidering av gamle ideer.

Kvalitative utvalgsundersøkelser og økonomisk analyse

AV
JON A. SOLHEIM

Kvalitative rundspøringer blir i økende grad benyttet for forskjellige formål. Bakgrunnen for dette er at slike rundspøringer kan gi verdifull informasjon som ikke er tilgjengelig gjennom vanlig statistikk. Forskningsinstitusjoner i Vest-Tyskland, USA og Japan har vært toneangivende i dette arbeidet, og de problemstillinger som er søkt belyst har stadig blitt utvidet. Den tiltakende internasjonale bruken av kvalitative rundspøringer for analyseformål avspeiler økende erkjennelse blant økonomer om at bedrifters og forbrukeres forventninger og planer er av stor betydning for deres nåværende og fremtidige atferd. Det har imidlertid foregått mindre på dette området i Norge enn i mange andre land, og mye kan tale for at vi i større grad burde utvikle og gjøre bruk av regelmessige, kvalitative utvalgsundersøkelser.

I Norge så vel som i utlandet har kvalitative rundspøringer i økende grad blitt benyttet som grunnlagsmateriale for undersøkelser av vitenskapelig art og for ulike former for oversikter og artikler i fagtidsskrifter og nyhetsmedia. I de kvalitative rundspørringene legges hovedvekten på å få fram tendenser (mer/samme/mindre) eller bedømmelser (god/tilfredsstillende/dårlig). Svarene for bedriftenes vedkommende veies vanligvis etter antall sysselsatte eller etter omsetning. På grunnlag av dette konstrueres det en samleindeks. Ofte vil også enkelte kvantitative spørsmål inngå, som f.eks. hvor høy prisstigning forbrukerne forventer de neste 12 måneder eller bedriftsledernes anslag over utnyttingsgrad av faktisk og forventet produksjonskapasitet. Ekspansjonen på dette området har i Norge særlig skjedd ved at private intervju-institutter gjennomfører forskjellige rundspøringer for blant annet nyhetsmedia. Videre foretar Statistisk Sentralbyrå hvert år mange intervjuundersøkelser. Resultatene av disse publiseres dels av Byrået selv og dels av dets eksterne oppdragsgivere.

I mange tilfelle vil det kunne reises innvendinger mot intervjueteknikken i utvalgsundersøkelsene, spørsmålsutformingen og metoden for trekning av representative utvalg. Alt i alt har den økte anvendelsen av rundspøringer likevel bidratt til å frembringe mye interessant informasjon. Vurdert ut fra økonomiske analyseformål representerer imidlertid de fleste undersøkelsenes mangel både på regelmessighet over et lengre tidsrom og på ensartethet i spørsmålsstilling en svakhet. Selv om Statistisk Sentralbyrås kvartalsvise konjunkturbarometer for bergverksdrift og industri i så måte danner et unn-

tak, har den økte norske utbredelsen av kvalitative rundspøringer i liten utstrekning styrket datamaterialet for økonometrisk analysearbeid. I utlandet har det derimot i lengre tid foregått en betydelig utvikling på dette feltet. I mange land kan en således nyttiggjøre seg av mye intervjumateriale med kvalitative spørsmål som strekker seg over atskillige år.

Bakgrunnen for at kvalitative rundspøringer blir viet stadig større internasjonal interesse, er at de kan gi verdifull informasjon som ikke er tilgjengelig gjennom vanlig statistikk. De kan gi opplysninger om hvilke forventninger som råder hos bedrifter og konsumenter med hensyn til økonomisk utvikling på forskjellige områder, og om planlagte størrelser som en har usikker teori for, f.eks. investeringene. Videre kan bedrifter og forbrukere reagere fullstendig forskjellig på ulike tidspunkter, selv om de ordinære statistiske data i begge tilfelle er helt like. I slike sammenhenger vil kvalitative data kunne inneholde nyttig tilleggsinformasjon med hensyn til beslutninger, planlegging og forventninger. Dette kan igjen spille en sentral rolle for de avgjørelser som bedrifter, organisasjoner eller offentlige myndigheter måtte ta. En annen fordelaktig egenskap ved kvalitative rundspøringer er dessuten kort bearbeidings- tid. Slike data representerer derfor ofte det ferskeste informasjonsgrunnlaget for å fatte løpende beslutninger. Resultatene av kvalitative utvalgsundersøkelser blir i det hele langt mer brukt i mange andre land. Rundspøringsseriene blir imidlertid også i disse i første rekke betraktet som et supplement til den ordinære statistikk.

IFO-instituttet i München startet i 1950 en månedlig konjunkturtest som på mange måter betydde en

statistisk nyskapning. Tilsvarende undersøkelser kom etterhvert til anvendelse i flere land, selv om utviklingen av ulike former for kvalitative rundspøringer delvis skjedde uavhengig av hverandre. Forskningsinstitusjoner i Vest-Tyskland, USA og Japan, og til dels Frankrike og Italia, har vært toneangivende i dette arbeidet. Etter hvert har det oppstått en omfattende teoretisk litteratur som behandler metodeproblemer, orienterer om opplegg av og resultater fra rundspøringsundersøkelser, m.v. Mulighetene for å trekke kvantitative slutninger av endringer i kvalitative variable er ofret stor oppmerksomhet. Det foreligger således en rekke undersøkelser der en har forsøkt å transformere kvalitative data til kvantitative utsagn om endringer i sentrale konjunkturindikatorer, som industriproduksjon, lagerhold og ordreutvikling. De internasjonale erfaringene med bruk av kvalitative utvalgsdata til å forklare og predikere endringer i kvantitative variable er svært varierende. Hovedkonklusjonen synes likevel å være at kvalitative data i mange tilfelle bedrer utsagnskraften i betydelig grad. Et tilsvarende forsøk av Olav Stensrud, «Kvantifisering av Statistisk Sentralbyrås konjunkturbarometer som grunnlag for korttidsprognoser», Byråets interne notater 81/22, ga imidlertid nedslående resultater med hensyn til prognosemuligheter. Ifølge Stensrud var hovedårsaken til dette trolig konjunkturbarometerets datakvalitet og -struktur.

De problemstillinger som søkes belyst gjennom rundspøringer har stadig blitt utvidet. IFO-instituttet har på mange måter vært ledende når det gjelder utviklingsarbeidet. Et eksempel på IFO's nye, regelmessige kvalitative utvalgsundersøkelser er den såkalte innovasjonstesten. I denne opplyser bedriftene om vekstmuligheter, nye produkter, nye produksjonsmetoder samt innovasjonsmål og -grenser. Innovasjonstesten har blant annet vist seg å gi viktig innsikt i beslutningsprosessen bak forsknings- og utviklingsinvesteringer. En metodemessig nyhet fra IFO er en grafisk prognosemetode. I stedet for å gi kvantitative vurderinger på frihånd, skal firmaene – på en kurve som avspeiler faktisk utvikling i løpet av fire-fem siste år – tegne inn ventet utvikling de neste to år. Ved hjelp av et spesielt utviklet datamaskinprogram blir de individuelle forventningskurvene «skalert», og gjennomsnittsmål samt spredningsmål for bransjer og industrigrupper bestemt. IFO har foreløpig svært begrensede erfaringer med denne testen, men den grafiske metoden har hittil vist seg godt egnet til å forutsi produksjonsutviklingen.

Storparten av de periodiske utvalgsundersøkelsene omfatter spørsmål i tilknytning til næringslivet. Det foretas imidlertid også en del undersøkelser rettet mot husholdningssektoren. Tall for disponibel inntekt, formue, relative priser, m.v. er ofte utstrekkelige til å forklare konsumutviklingen, og kvalitative konsumentundersøkelser har av den grunn etter hvert fanget større oppmerksomhet. Ved siden

av de regelmessige rundspøringene i USA (Conference Board, New York; Survey Research Center, University of Michigan, og US. Chamber of Commerce, Washington, D.C.) og i Østerrike (Institut für Empirische Sozialforschung, Wien), er særlig EF-Kommisjonens konsumentundersøkelse for 8 av medlemslandene av stor interesse. Disse rundspøringene gjennomføres tre ganger årlig (januar, mai og oktober), men siktemålet er å gå over på månedsbasis. Undersøkelsene utføres av utvalgte institusjoner i de enkelte land etter oppdrag av EF-Kommisjonen, og resultatene publiseres i *European Economy*, Supplement C. Danmarks Statistik er ansvarlig for konsumentrundspøringen i Danmark, og de danske resultatene offentliggjøres også i publikasjoner som «Nyt fra Danmarks Statistik» og «Statistiske Efterretninger». Antall spørsmål i EF's konsumentundersøkelser varierer litt fra land til land, og i Danmark inngår 15 hovedspørsmål. Alle rundspøringene inkluderer et felles spørsmålssett om faktisk og forventet utvikling i familiens økonomiske situasjon og landets økonomiske situasjon, samt vurderinger av pristendenser, arbeidsløshet, anskaffelse av større forbruksgoder og hus, og spareplaner.

Erfaringene med bruk av konsumentundersøkelser er mer blandede enn for næringslivsundersøkelser, særlig fordi resultatene ikke i samme grad har vært direkte anvendbare i økonometriske analyser. Mens utvalgsdataene som regel har bidratt til å bedre forklaringen av faktisk konsumentutvikling – spesielt for varige konsumgoder som møbler og biler, men i mindre grad for husholdningsartikler – har de i mange tilfelle vist seg mindre egnet til å forutsi fremtidige konsumendringer. Selv om erfaringene på dette området later til å variere en del fra land til land, hersker det enighet om at konsumentrundspøringer gir verdifull opplysning om hvordan forbrukerne på ulike områder vurderer faktisk og forventet utvikling. Slik innsikt vil ofte danne viktig bakgrunnsmateriale for økonomisk-politiske tiltak så vel som for bedriftenes strategiske planlegging.

For å utveksle erfaringer blant personer/institusjoner som enten utfører egne utvalgsundersøkelser, eller som arbeider på et praktisk eller metodisk nivå med resultatene av slike undersøkelser, har den internasjonale studiegruppen CIRET (Centre for International Research on Economic Tendency Surveys) blitt etablert. IFO-instituttet utfører CIRET's sekretariatsfunksjoner, og arbeidet ledes av Dr. W. H. Strigel, IFO, og professor O. Anderson, München Universität. Begge disse har i mange år vært blant de ledende i den økonomiske forskning på dette området. Om lag 150 institusjoner fra 42 land er for tiden medlemmer av CIRET. Fra norsk side er Statistisk Sentralbyrå, og fra 1.1. 1982 også Norges Bank, tilknyttet denne gruppen. Foruten  publisere og sirkulere informasjonsnotater og forskningspapirer av interesse for medlemmene, arrangerer CIRET

annet hvert år en større konferanse. Den siste CI-RET-konferansen ble avholdt i Athen høsten 1981.

Den tiltakende internasjonale bruken av kvalitative rundspøringer for analyseformål avspeiler økende erkjennelse blant økonomer om at bedrifters og forbrukeres forventninger og planer er av stor betydning for deres nåværende og fremtidige atferd. I Norge representerer Byråets kvartalsvise konjunkturbarometer den eneste periodiske og standardiserte kvalitative rundspørking. Selv om Stensruds undersøkelse tyder på at det er behov for enkelte revisjoner av konjunkturbarometeret, må dette betegnes som en meget nyttig konjunkturtest som bør få en bredere anvendelse enn tilfelle er i dag.

Mye taler for at det har foregått for lite på dette området i Norge, og at det er ønskelig å gjøre større bruk av forskjellige former for regelmessige utvalgsundersøkelser. I hvilken retning og hvilket omfang utviklingen av slike kvalitative rundspøringer bør få er et vurderingsspørsmål, men mye innsikt og erfaring kan høstes fra utlandet. For å bedre vår kunnskap om investeringsutviklingen kunne en f.eks. utforme en intervjuundersøkelse som prøvde å klarlegge hvilke faktorer som virker stimulerende eller hemmende på bedrifters investeringsbeslutninger, og på deres målsettinger med hensyn til utvidelse, fornyelse og miljøverninvesteringer. Spørsmål som ga innsikt i bedriftenes oppfatning av utenlandsetterspørselen, konkurranseevne vurdert ut fra salgspriser og kostnadssituasjon, fortjenesteforhold på henholdsvis innenlandske og utenlandske marked,

mulige leveringsvansker m.v., er også eksempler på mulige undersøkelsesområder.

Byråets konjunkturbarometer dekker allerede i noen grad behovet for informasjon om bedriftenes planer og forventninger. I første omgang kan det derfor synes spesielt ønskelig å bygge opp en regelmessig norsk konsumentundersøkelse. En praktisk løsning ville være å kopiere storparten av EF-Kommisjonens hovedspørsmål. Pris- og lønsspørsmålene kunne eventuelt legges om til kvantitative svar, noe som er gjort i den britiske versjonen som utføres av Gallup Poll Ltd. Videre burde en vurdere å trekke inn litt flere spørsmål om lånefinansiert konsumterspørsel og utgifter til hus og bilkjøp.

Ett av de private norske intervjuinstituttene er i ferd med å etablere en norsk konsumentundersøkelse etter samme mønster som EF-Kommisjonen. Dette er en positiv utvikling, og det blir interessant å se hva som kommer ut av denne. I Norge har de private intervjuinstituttene på mange felter vært ledende i arbeidet med utvalgsundersøkelser. I enkelte tilfelle kan det være en hensiktsmessig løsning at disse er ansvarlig også for generelle og periodiske rundspøringer. Nødvendigheten av standardisering og av regelmessighet over flere år taler likevel for at det på sikt vil være formålstjenlig om særlig Statistisk Sentralbyrå i større grad engasjerte seg i å utvikle og gjennomføre faste utvalgsundersøkelser som kan benyttes for økonomiske analyseformål. Utviklingen internasjonalt understreker at vi for lenge har gjort for lite på dette området.

Studiereise til Kina for økonomer

I tidsrommet 20/5–10/6 1982 arrangerer «Det kinesiske folkets forening for vennskap med utlandet» en studiereise til Kina for sosialøkonomer. Reiseruten blir Beijing – Shanghai – Nanchang – Guangzhou med utreise over Hong Kong.

I Kina eksperimenteres det nå med omfattende reformer av det økonomiske systemet, blant annet med økt bruk av markeder. Turen vil spesielt ta sikte på å belyse ulike sider ved denne prosessen gjennom samtaler og foredrag i sentrale økonomiske institusjoner. Det vil også bli arrangert besøk i produksjonsheter innen industri og jordbruk.

Det er fremdeles noen ledige plasser på turen, som kan bestå av inntil 16 deltakere. Prisen er kr. 15 900 og omfatter alle reiser, overnatting på hotell, 3 måltider hver dag, alle besøk i Kina og tilslutningsfly for deltakere bosatt utenfor Oslo.

Nærmere opplysninger kan fåes hos

VENNSKAPS SAMBANDET NORGE KINA

Postboks 6762 – St. Olavs plass

Oslo 1

eller

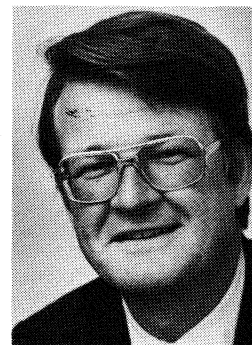
Knut Moum

Sosialøkonomisk institutt

Postboks 1095 – Blindern

Oslo 3

Hvordan er det gått med Renteutvalgets innstilling?

AV
TROND R. REINERTSEN

Rentepolitikken er igjen kommet i søkelyset, særlig etter finansministerens rente-erklæring i januar.

På dette området burde vi fått en mer markedsorientert politikk – som også var foreslått av Renteutvalget for to år siden. Utviklingen hittil synes ikke å bekrefte at utvalgets tilråinger har hatt den gjennomslagskraft som det var berettiget å håpe på.

I løpet av den siste 5-års periode har vi fått flere utmerkede utvalgsinnstillinger for å hjelpe våre politikere i sine ofte vanskelige beslutninger. Ett av disse utvalg var Renteutvalget med en bred politisk og faglig sammensetning med direktør Petter Jakob Bjerve som formann. Utvalget ble nedsatt i juli 1978, arbeidet raskt, og avga en omfattende og enstemmig innstilling i januar 1980.

Sett med norske øyne kunne innstillingens analyse og markedsorienterte anbefalinger fortone seg som noe av en revolusjon, selv om det i internasjonal sammenheng var lite å snakke høyt om. Forventningene var store til en tidsmessig omlegging av rentepolitikken, selv om mange vel satt med en viss tvil om myndighetene i praksis ville komme til å følge opp. Nå, ca. 1½ år etter at de første skritt ble tatt høsten 1980 mot en liberalisering og mer markedsorientert løsning av rentespørsmålet, må en vel trekke den – jeg håper foreløpige – konklusjon at pessimistene dessverre har fått rett. For helhetsinntrykket i dag er at reguleringslinjen fortsatt bygges ut stikk i strid med Renteutvalgets tilråinger. Jeg tror imidlertid at det bare er et tidsspørsmål før markedsorienterte løsninger vil tvinge seg frem, fordi styringsproblemene nå er blitt så formidable.

De analyser Renteutvalget gjennomførte, gikk temmelig entydig i favør av en fleksibel rente. Det beste resultat ville bli oppnådd når rentene sørget for balanse mellom etterspørsel etter og tilbud av kreditt. Stikkordet var *likevektsrente*. Rentesatser burde altså betraktes som vanlige priser med hovedoppgave å skape balanse i markedet for ulike typer kreditt.

Riktignok fikk vi et første skritt mot en liberalisering av kreditt- og rentepolitikken i tråd med utval-

gets innstilling da finansministeren lanserte sin første renteerklæring i september 1980 og da kontrollen på obligasjonsmarkedet ble liberalisert måneden etter. Senere kan det ikke sies at vi har opplevet noen ytterligere liberalisering, snarere tvertimot. Dette gjelder såvel på det formelle plan som i bruken av de kredittpolitiske virkemidler. Tilbakeslagene kunne i begynnelsen ses på som korreksjoner for visse «uheldige» utslag i en overgangsperiode, men det er blitt vanskeligere å vurdere utviklingen på denne måte nå.

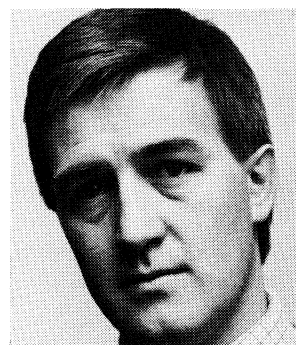
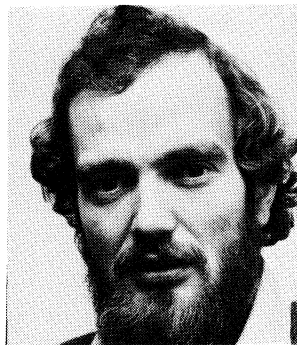
Jeg skal begrunne dette og ta for meg to sentrale sektorer i rentesammenheng, nemlig obligasjonsmarkedet og de private banker. Renteutvalgets tilråding for obligasjonsmarkedet gikk bl.a. ut på at renten skulle være markedsbestemt og reguleringen av omfanget av obligasjonslån falle bort. Tilrådingen innebar imidlertid ikke en øyeblikkelig og fullstendig liberalisering i og med at plasseringsplikten ble tilrådd opprettholdt i en *overgangsperiode* for å sikre et visst minimumskjøp av obligasjoner. Myndighetene ga i revidert nasjonalbudsjett 1980 også uttrykk for at det *ikke* var noe siktemål å garantere avsetningen av et bestemt obligasjonsvolum gjennom plasseringsplikten.

Men skal man dømme etter den nylige fastsettelsen av plasseringsplikten for 1982, kan det se ut som myndighetene har gått tilbake på dette. Plasseringsplikten for 1982 garanterer nemlig obligasjonskjøp fra de plasseringspliktige institusjoner som praktisk talt tilsvarer hele det antatte emisjonsprogram. Finansdepartementet har på tross av gode råd fra Norges Bank – og selvsagt også fra Bankforeningen – her latt en god mulighet gå fra seg når det gjelder å

Forts. side 30.

Omstilling mellom næringer i fortid og fremtid*)

AV
FORSKER PER IVAR GJÆRUM OG
FORSKER TORE HOLM.
INDUSTRIØKONOMISK INSTITUTT

I denne artikkelen kommenteres først noen teorier for forskyvning av arbeidskraft mellom næringer. Videre beregnes en indeks for faktisk forskyvning av arbeidskraft (en omstillingsindeks) mellom MSG-sektorer for perioden 1962–1978. Rimeligheten i indeksens utvikling vurderes opp mot de skisserte teorier. Basert på anslag for forventet, fremtidig sysselsettingsfordeling, sammenlignes tilslutt de næringsmessige omstillinger i arbeidsmarkedet mellom fortid og fremtid. Resultatene tyder på at omstillingstakten i arbeidsmarkedet i fremtiden er fallende.

1. Innledning

Arbidsmarkedet har stått, og vil etter alt å dømme stå, helt sentralt i den økonomisk-politiske debatt omkring omstillinger.

I denne debatten (særlig den industripolitiske debatt) er det ofte blitt hevdet at omstillingene i siste halvdel av 70-årene har vært altfor små. Videre er det uttalt av både økonomer og politikere, at omstillingene de neste 10–20 årene vil bli svært omfattende, delvis som en følge av innenlands bruk av oljeinntektene. Det er derfor brukt som et argument mot bruk av oljepenger innenlands, at de vil skape store omstillingsproblemer.

Dette er utgangspunktet for at vi i det foreliggende notat vil undersøke sysselsettingsendringer mellom næringer i fortid og fremtid.

Muligheter for et endret omstillingsomfang innen de ulike næringer (sektorer) tas ikke opp. Regionale omstillinger, organisasjonsmessige omstillinger, samt en rekke andre aspekter som naturlig hører inn under begrepet omstilling, er også utelatt. Dette er gjort bevisst, først og fremst for ikke å sprengte alle tids- og kostnadsrammer, men også for å fokusere på det som i den økonomisk-politiske debatt svært ofte betraktes som mest sentralt i omstillingssammenheng.

*) Forfatterne vil takke Michael Hoel, Tor Iversen, Asbjørn Rødseth, Arne Selvik, og en anonym referee i Sosialøkonomen for kommentarer til et tidligere utkast.

Per Ivar Gjærum er siviløkonom med høyere avdeling fra NHH i 1975. Han har vært ansatt ved Statens Teknologiske Institutt og i A/S Norcem. Han er nå forsker ved Industriøkonomisk Institutt.

Tore Holm er cand. oecon. fra 1976. Han har vært ansatt i Kommunaldepartementet og Telemark Distriktshøgskole, og er nå forsker ved Industriøkonomisk Institutt. Han har hovedsakelig arbeidet med arbeidsmarkedsøkonomi.

Selv etter at vi har foretatt denne betydelige avgrensning, står vi igjen med et komplekst og flerdimensjonalt problem. Noen næringer vil øke sin sysselsetting, andre vil bli redusert, og det synes som nevnt å foreligge en oppfatning om at omstillingene i arbeidsmarkedet sett under ett er økende. I et forsøk på å vurdere denne antakelse noe mer eksplisitt, har vi funnet det nødvendig å konstruere en indeks for omstilling mellom to tidspunkter.

2. Forskyvninger av arbeidskraft mellom næringer – teori

Et naturlig utgangspunkt for å forklare forskyvninger i de ulike næringers sysselsettingsandeler, er å se på etterspørsels- og tilbudsforholdene i de enkelte næringer. Vanligvis antas det at det i hver næring produseres én vare, og at produksjonsprosessen ved fremstilling av denne varen er lik for alle produsentene av vedkommende vare. Det antas videre at kapitalmengden innen hver næring er konstant (kort sikt), slik at arbeidskraft er den eneste variable produksjonsfaktor.

Under disse forutsetningene vil forskyvninger av arbeidskraft mellom næringene kunne forklares av følgende faktorer:

- i) Ulikheter i inntektselastisitetene for næringenes varer
- ii) Ulikheter i priselastisitetene for næringenes produkter
- iii) Forskjeller i produktivitetsvekst mellom næringene
- iv) Forskjeller i nivå eller veksttakt for lønnskostnadene mellom næringene

Simon (1947) har for en enkel tosektormodell vist at dersom vi forutsetter lik produktivitetsvekst i de to sektorene, lik lønn og lik lønnsvekst, så vil ar-

beidskraften forskyve seg fra sektoren med lavest inntektselastisitet til sektoren med høyest inntektselastisitet. Baumol (1967) har tilsvarende vist at i en modell med ulik produktivitetsvekst, lik lønn og lønnsvekst, så vil arbeidskraften bevege seg fra den minst effektive næring dersom etterspørselen etter denne næringens vare er elastisk mht. inntekt og pris. Imidlertid, dersom etterspørselen er pris- eller inntektsuelastisk, vil en økende del av den totale arbeidskraften bli overført til denne næringen, og følgelig vil arbeidskraften i næringer med størst produktivitetsvekst synke.

Artle et al. (1977) viser at i næringer med ulik produktivitetsvekst vil arbeidskraften bevege seg mot næringen med størst produktivitetsvekst, dersom etterspørselen etter næringens vare er elastisk mht. egen pris. Følgelig vil arbeidskraften bevege seg mot den minst effektive sektor dersom etterspørselen etter varen fra den mest effektive sektor er uelastisk mht. egen pris.

Vislie (1978) har vist ved hjelp av en enkel modell at alle disse resultatene hviler på forutsetningen om lik lønn og lik lønnsvekst. Dersom lønnsveksten er ulik i de to sektorene, kan en komme til motsatte resultater.

Som en grov oppsummering kan vi si at desto større forskjeller i produktivitetsvekst mellom næringer, desto større forskyvning av arbeidskraft mellom næringer. Virkningen blir større jo mer priselastisk etterspørselen etter «vekst»-varer er. Videre (under forutsetning av vekst) vil forskyvningene (omstillingene) bli større jo større forskjellene i inntektselastisitetene er.

3. Datagrunnlag

For å beregne de *historiske* sysselsettingsomstillingene mellom næringer har vi fra Statistisk Sentralbyrå fått foreløpige beregninger over antall årsverk utført i MSG-4 sektorer i årene 1962 til 1978. Produksjonssektorene i MSG-4(10) er aggregert fra nasjonalregnskapets produksjonssektorer, og omfatter 27 private og 5 offentlige produksjonssektorer.

For å beregne *fremtidige* sysselsettingsomstillinger har vi tatt utgangspunkt i de fremskrivninger som er presentert i vedlegg II til Langtidsprogrammet 1982–1985. Disse fremskrivningene er basert på beregninger ved hjelp av MSG-4-modellen. I Langtidsprogrammet er det ikke utarbeidet fremskrivninger for hver av de 32 produksjonssektorene. Det er gitt anslag for produksjons- og sysselsettingsutviklingen fordelt på 10 sektorer.

I våre beregninger har vi imidlertid basert oss på den mest detaljerte modellspesifikasjonen. Det kan tenkes mange forløp for sysselsettingen på det mest detaljerte nivået som hver for seg er i overensstemmelse med Langtidsprogrammets mer summariske tall, men som samtidig er innbyrdes forskjellige. Det tallsettet vi bygger på, er derfor bare ett av flere

mulige, som alle kan sies å ha Langtidsprogrammet som utgangspunkt.

I tråd med langtidsprogrammet er det foretatt 3 alternative fremskrivningsalternativer, et høyt (H), et middels (M) og et lavt (L). Anslagene er beheftet med stor usikkerhet, og må derfor først og fremst oppfattes som illustrasjoner på mulige fremtidige utviklingstendenser.

4. Metode

4.1. Omstillingsindeks

La oss innledningsvis betrakte et enkelt eksempel med bare to næringer med følgende sysselsettingsutvikling:

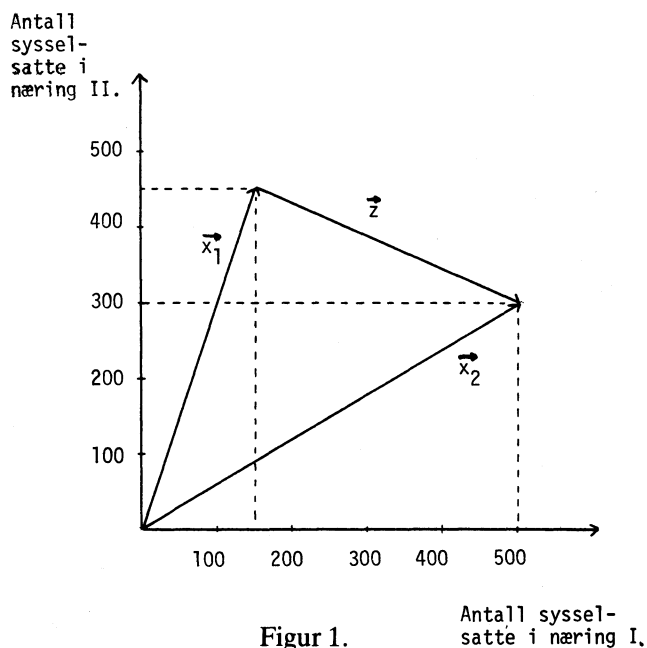
Tabell 1

Næring \ Tidspunkt	Tidspunkt		
	1	2	Endring
1	150	500	+350
2	450	300	+150
Sum	600	800	+200

En nettoøkning på 200 på nasjonalt nivå er sammensatt av motvirkende endringer i de to næringene. Vi er i denne sammenheng ikke interessert i utviklingen *innen* de enkelte næringer, men vil beskrive hvordan næringsstrukturen i landet har endret seg.

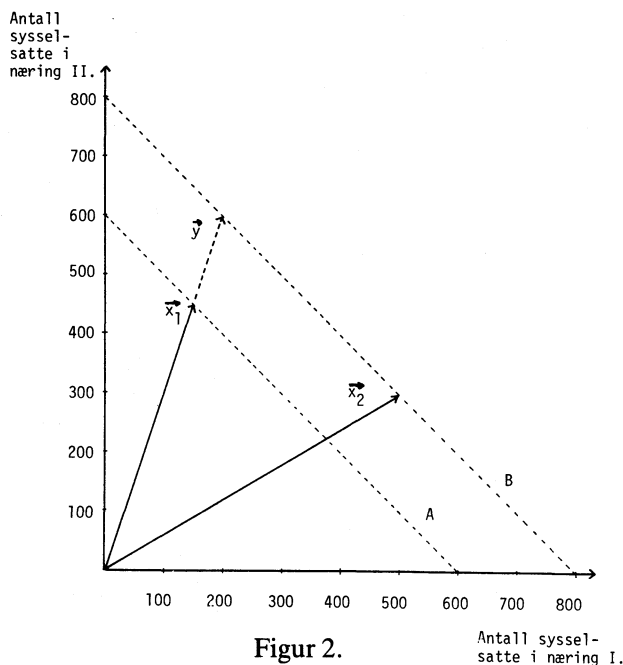
Sysselsettingen ved et gitt tidspunkt kan også beskrives ved hjelp av en vektor, ved tidspunkt 1 har vi eksempelvis $\vec{x}_1 = (150, 450)$ og tilsvarende $\vec{x}_2 = (500, 300)$. Vi kan også beskrive den *endring* i sysselsetting som har funnet sted mellom de to tidspunktene ved $\vec{z} = (350, -150)$.

Vi kan dermed illustrere dataene i tabell 1 grafisk i figur 1.

Figur 1.

Antall sysselsatte i næring I.

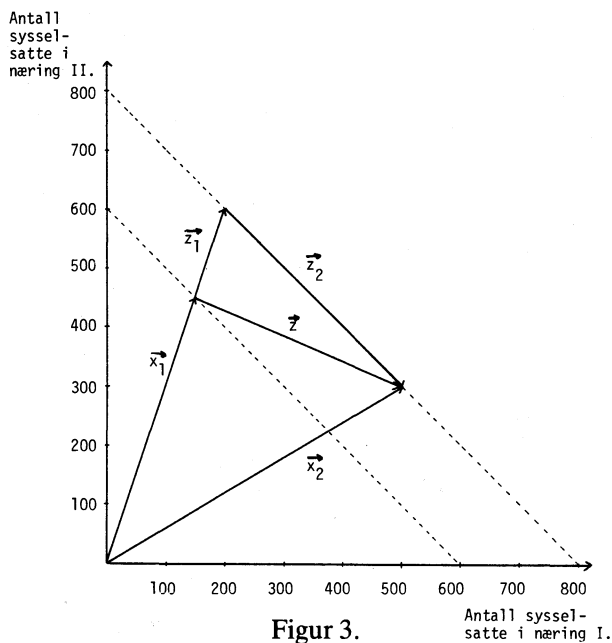
Vi ser at det mellom tidspunktene 1 og 2 har funnet sted både en *vekst* i samlet sysselsetting og en *omallokering* av arbeidskraft mellom næringene.

Ved tidspunkt 1 var samlet sysselsetting 600 personer, mens den ved tidspunkt 2 var 800 personer. Alle mulige fordelinger av samlet sysselsetting er i figur 2 illustrert ved linje A for tidspunkt 1 og linje B for tidspunkt 2.

Vi betrakter nå den tenkte sysselsettingskombinasjonen $\vec{y} = (200, 600)$. I teoriavsnittet ble det presentert tilstrekkelige forutsetninger for å oppnå en slik balansert sysselsettingsutvikling.

Disse forutsetningene er åpenbart ikke tilfredsstillet i vårt eksempel. Avviket fra forutsetningene

Figur 3.

medfører at vi ved tidspunkt 2 observerer sysselsettingsfordelingen $\vec{x}_2$ og forskjellen mellom $\vec{y}$ og $\vec{x}_2$ kan oppfattes som et uttrykk for ubalanse i sysselsettingsendringen. Vi foretar på bakgrunn av dette en dekomponering av endringsvektoren i $\vec{z}$ i et proporsjonalt vekstelement $\vec{z}_1 = \vec{y} - \vec{x}_1$, og et omstillingselement $\vec{z}_2 = \vec{x}_2 - \vec{y}$. Dette er gjort i figur 3.

Numerisk har vi i vårt eksempel

$$\begin{aligned}\vec{z}_1 &= (50, 150) \\ \vec{z}_2 &= (300, -300)\end{aligned}$$

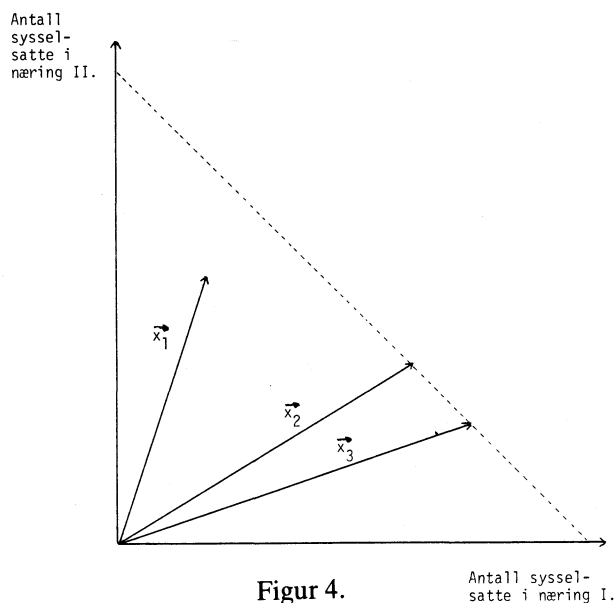
$\vec{z}_1$ uttrykker altså en proporsjonal fordeling av den økte sysselsettingen, mens $\vec{z}_2$ uttrykker omfordelingen av arbeidskraft mellom næring I og II. Vi kan foreta en helt tilsvarende dekomponering dersom samlet sysselsetting reduseres.

Med bakgrunn i det som her er vist, vil vi nå etablere en *indeks* for omstilling i arbeidsmarkedet. Vi har utarbeidet enkelte aksiomer en slik indeks bør tilfredsstille. Eksempelvis vil vi i figur 4 forlange at indeksen for fordeling $\vec{x}_3$, skal være større enn indeksen for fordeling $\vec{x}_2$.

En indeks som blant annet tilfredsstiller dette aksiomet, vil være definert ved

$$I_\alpha = \frac{(|Z_{21}|^\alpha + |Z_{22}|^\alpha)^{\frac{1}{\alpha}}}{(X_{11}^\alpha + X_{12}^\alpha)^{\frac{1}{\alpha}}} \cdot 100$$

Indeksen er multiplisert med 100 for å få frem en prosentstørrelse. I det todimensjonale tilfellet har vi at dersom $\alpha = 2$ vil uttrykket være lengden av $\vec{z}_2$ i prosent av lengden av $\vec{x}_1$. Dersom $\alpha = 1$, summerer vi bare tallverdiene av de ulike komponentene i de to vektorene, og multipliserer forholdet mellom dem med 100.

Vi har hittil bare betraktet 2 næringer, men det er ikke noe problem å utvide til n næringer. Indeksen vil i sin generelle form bli definert:

$$I = \frac{(\sum_{j=1}^n |Z_{2j}|^\alpha)^{\frac{1}{\alpha}}}{(\sum_{j=1}^n X_{1j}^\alpha)^{\frac{1}{\alpha}}} \cdot 100$$

Aksiomet fra figur 4 sier bare at indeksen for forskyvningen $\vec{x}_1$ til $\vec{x}_3$ skal være større enn forskyvningen fra $\vec{x}_1$ til $\vec{x}_2$, men den sier ikke noe om *hvor* mye større.

Nå er det vel neppe urimelig å anta at problemene med omstilling i en næring er en ikke-lineær funksjon av omstillingstakten, eller m.a.o. at problemene med å miste/etablere mange arbeidsplasser i *en* næring er større enn problemene ved å miste/etablere like mange arbeidsplasser fordelt på *flere* næringer.

En omstilling som er skjevt fordelt på næringer bør derfor gi en høyere indeks enn en jevnt fordelt omstilling, selv om antall personer som må forflyttes mellom næringer er like i de to tilfellene. Dette kan vi oppnå ved å velge en α -verdi større enn 1. Ved å velge $\alpha = 2$, legger vi derimot en, etter forfatterens mening, urimelig stor vekt på store enkeltutslag. For en nærmere diskusjon omkring metoder og valg av α , henvises til (3). Vi har i det følgende benyttet ulike α -verdier.

En svakhet med den foreslåtte indeks er at den behandler økning og reduksjon symmetrisk. Dette vil bli endret i videre arbeid med denne metoden.

4.2. Stabilitetsindeks

Vi har hittil sett på endringer *mellom* to tidspunkt (f.eks. 1973 og 1978). Det er imidlertid av stor betydning å betrakte hvordan utviklingen har vært *innenfor* denne perioden. Vi kan illustrere problemstillingen ved hjelp av figur 5.

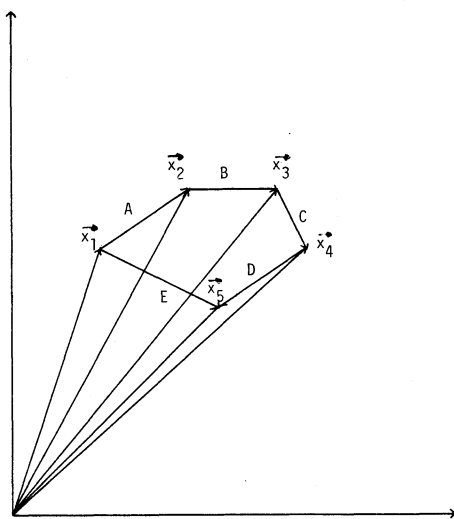
Vi ser at utviklingen fra tidspunkt 1 til tidspunkt 5 er sammensatt av en rekke mindre endringer, og for $\alpha = 2$ er det naturlig å definere en stabilitetsindeks som lengden av linjestykket E dividert med summen av lengden av linjestykkene A, B, C og D.

$$I_s = \frac{E}{A+B+C+D}$$

For andre α -verdier har vi i stedet for å *kvadrere* de enkelte komponenter i endringsvektoren, opphøyd tallverdien av komponentene i α .

En stabilitetsindeks på 1 tilsier at utviklingen er ekstremt stabil. Hvor stort avvik fra 1 som skal til for å vurdere utviklingen som ustabil må sees i sammenheng med utviklingen i andre land og andre perioder. Vi kommer tilbake til dette senere.

Antall
syssel-
satte i
næring II.

Figur 5.

Antall syssel-
satte i næring I.

Vi skal i neste kapittel redegjøre for hvilke resultater vi er kommet frem til ved å anvende denne metoden, og videre vil vi forsøke å forklare resultatene ved hjelp av tidligere refererte modeller.

5. Omstilling i fortid

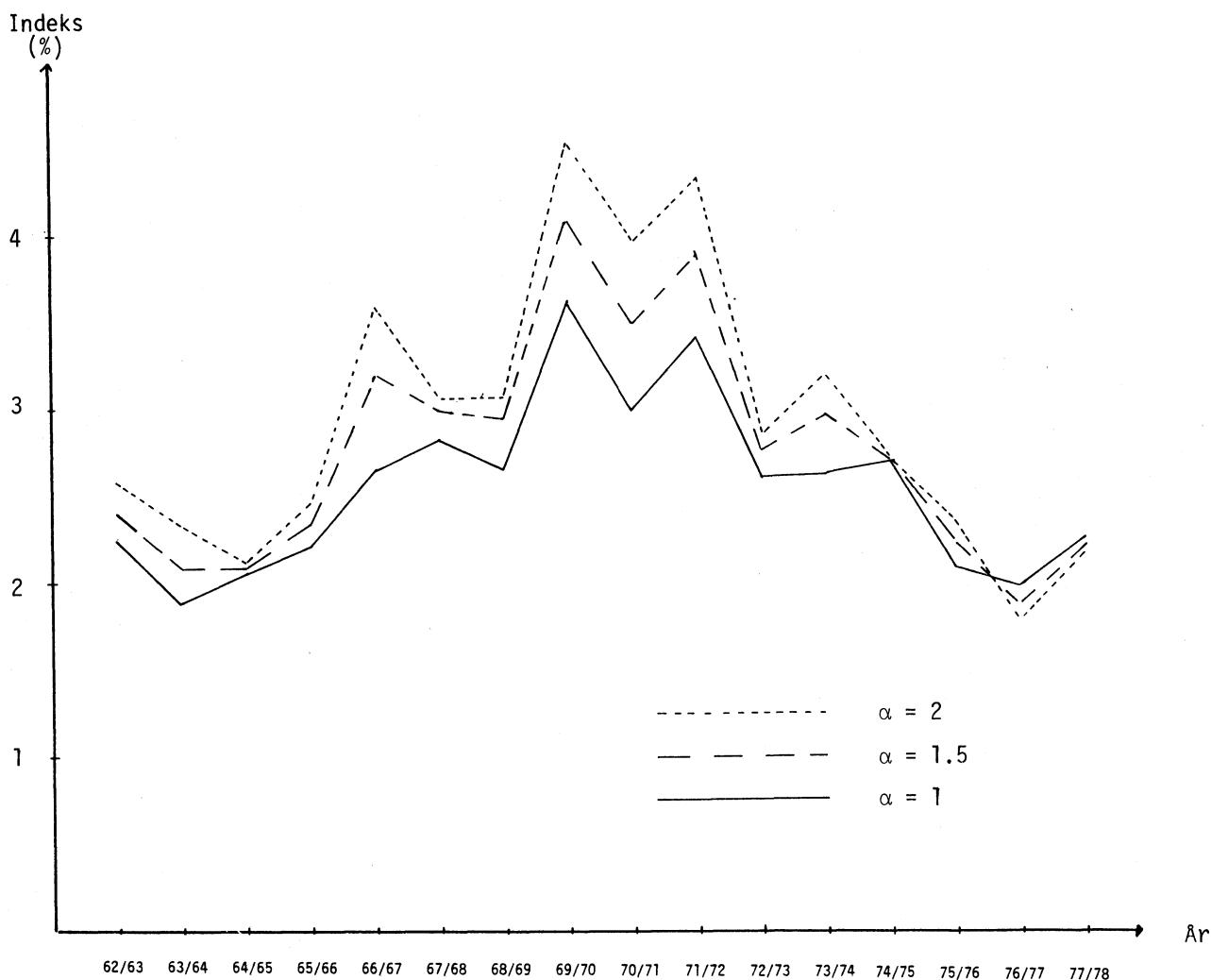
5.1. Resultater

Vi har benyttet den skisserte metode på sysselsettingsdataene for perioden 1962–1978. Resultatene er vist i figur 6.

Det første vi kan notere oss er at de relative endringer i indeksen fra år til år stort sett er uavhengig av valg av parameter. Den absolutte størrelsen på indeksen er jevnt over (bortsett fra årene 1976 og 1977) høyere jo høyere α -verdi vi velger. Siden vi i denne sammenheng er interessert i å sammenligne omstillinger over tid betyr dette at vi ikke behøver å drøfte så nøye hvilken innvirkning valg av α får for konklusjonene. Uten nærmere begrunnelse enn det som er nevnt foran, vil vi i det videre benytte $\alpha = 1.5$. (For en mer utførlig diskusjon omkring valg av α , se (3)).

Når vi betrakter utviklingen av omstillingsindeksen, ser vi at denne er høyest i årene 1969 til 1972, og vi vil følgelig hevde at omstillingene i arbeidsmarkedet var høyest i denne perioden.

Vi har også beregnet stabilitetsindeksen for hele perioden 1962–78, og for delperiodene 1962–71 og 1972–78. For hele perioden var stabilitetsindeksen 0.814, mens $I_{s62-71} = 0.870$ og $I_{s72-78} = 0.808$. Vi vil ikke her ta stilling til indeksens absolutte nivå, men vi konstaterer at utviklingen synes mer stabil i 60-årene enn den var i 70-årene.

Figur 6. Ettårnlige omstillingsindekser 1962-78.

5.2. Analyse

Intensjonen i dette avsnittet er å prøve å analysere de empiriske resultater vi har funnet med bakgrunn i de teorier vi skisserte foran.

En grundig analyse av de ulike faktorerens evne til å forklare utviklingen i omstillingsindeksen forutsetter data over produktivitsutviklingen, inntektselastisiteter, priselastisiteter og lønnsutviklinger i alle MSG-sektorene. Dette har vi ikke. Vi har imidlertid data over noen av disse faktorene for endel sektorer som i avgrensning ikke avviker urimelig mye fra endel av MSG-sektorene.

Inntektselastisitetene viser stor spredning, fra 0.6 på matvarer og klær og sko til 1.8 for varige rekreasjonsgoder (8).

Når det gjelder *produktivitsutviklingen* bør en generelt være meget varsom med bruk av beregnede verdier, dels pga. ulikheter i definisjon, og dels pga. metodiske svakheter. Vi skal likevel for å illustrere nivå og spredning gi noen eksempler på produktivitsvekst i den perioden undersøkelsen vår omfatter.

Målt i bruttoprodukt pr. timeverk var 1962-74 gjennomsnittlig årlig vekst i arbeidsproduktivitet i

industrien 6% (9). Dette gjennomsnittet spente over store variasjoner, fra 1,8% for bygging av skip og oljeplattformer m.v. til 10,7% for produksjon av kjemiske råvarer. I perioden 1974-77 sank gjennomsnittlig arbeidsproduktivitet i industrien med 1,5% pr. år. Også i denne perioden var det store variasjoner fra - 7,8% for treforedling til 4,4% for produksjon av nytelsesmidler.

Tabell 2 viser utviklingen i arbeidsproduktivitet i industrien (målt som forholdet mellom bruttoprodukt i faste priser og totalt antall årsverk).

Oppsummeringsvis kan vi si at det datamaterialet vi har tilgjengelig viser stor spredning mellom næringeres inntektselastisiteter, stor spredning mellom næringeres produktivitsutvikling og stor forskjell i produktivitsutvikling i ulike perioder.

Dette skulle *isolert sett bidra til et noe varierende, men stort sett høyt omstillingsnivå* (store endringer i næringeres relative sysselsettingsandeler) i perioden 1962-74. Videre skulle dette under ellers like forhold indikere et lavere omstillingsnivå i perioden 75-78.

Veksttakten for den *privatdisponible inntekt* for perioden 1963-1978 er også vist i tabell 2.

Tabell 2: Vekstrater. Arbeidsproduktivitet i industrien og privat disponibel inntekt.

År	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Produktivitet	2.9	5.8	3.5	4.1	3.4	2.5	6.8	2.1	2.9	3.9	5.2	2.0	÷1.5	0.7	1.7	÷1.0
Inntekt	3.9	4.4	5.8	0.9	0.7	5.3	3.7	6.3	0.9	1.3	3.3	6.3	3.2	2.6	2.4	0.5

Kilde: Nasjonalregnskap 1962–1979. Statistisk Sentralbyrå.

Med stor spredning i inntektselastisitetene skulle vi ifølge teorien få høyt omstillingsnivå i perioder med sterk vekst i privatdisponibel inntekt. Med unntak av årene 66 og 67 (eventuelt med litt «lag») skulle dette *isolert* sett tilsa høyt omstillingsnivå i 60-årene, frem til 1970. For årene 66 og 67 skulle dette bidra til et fall i omstillingene, likeledes for årene 71 og 72. Videre skulle dette indikere en økning i omstillingene frem til 1974 for deretter å avta utover i resten av 70-årene.

Sammenhengen mellom produktivitetsvekst i en næring og næringenes direkte priselastisitet ((1) og (8)) viser ikke noe klart mønster. Noen næringer har høy produktivitetsvekst og næringens produkter er priselastiske (trevareproduksjon – møbler, treforedling – bøker/aviser), mens andre næringer viser et motsatt bilde.

Vi vil derfor ikke legge særlig vekt på denne faktorens betydning for omstillingene. Vi vil også for enkelthets skyld se bort fra forskjeller i lønnsvekst (6).

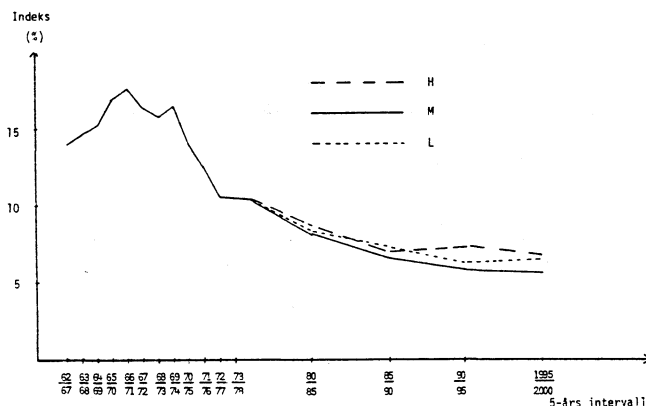
Hvis vi nå kombinerer de virkninger vi antydte som skyldes hhv. produktivitetsutvikling og inntektsutvikling skulle vi i henhold til teorien få følgende (grove) mønster for omstillingene:

Bortsett fra årene 66–67 indikerer begge faktorene et høyt omstillingsnivå i 60-årene. For årene 66–67 trekker faktorene i motsatt retning, og en skulle følgelig vente en noe lavere omstillingstakt i disse årene.

For årene 71–72 trekker også faktorene i hver sin retning, høy produktivitetsvekst og lav inntektsøkning, og et fall i omstillingsnivå fra 1970 synes derfor rimelig. Perioden 73–74 er preget av høy produktivitetsvekst og relativ sterk økning i privatdisponibel inntekt, og en økning i omstillingstakten fra foregående periode kan forventes. Siste periode 74–78 viser som nevnt en mye svakere produktivitetsutvikling enn de foregående perioder. Kombinert med en svekket inntektsutvikling bør dette resultere i et klart lavere omstillingsnivå.

Hvis vi sammenholder dette grove bilde av hva en kunne forvente ut fra økonomisk teori med den utviklingen vi har funnet for omstillingsnivået, finner vi klare likhetstrekk (fig. 6).

En nærmere analyse av de enkelte sektors betydning for industrien, viser at avgangen fra jordbruket er den dominerende faktor i indeksen i 60-årene. Dette er ikke overraskende på bakgrunn av sterk produktivitetsvekst og lav inntektselastisitet for denne sektorens produkter. Imidlertid vil bare en grundigere analyse av de enkelte næringene kunne vise

Figur 7. Femårslige omstillingsindekser.

om omstillingene målt med vår metode er i overensstemmelse med teorien.

6. Omstilling i fremtid

Idet vi har 5 års intervaller i fremtid, har vi for sammenligningens skyld også beregnet 5-års intervaller i fortid. Resultatene er vist i figur 7.

Det første som slår en ut fra denne figuren er de små forskjellene i omstillingsnivå ved de ulike alternativer.

Et annet interessant moment en kan se ut fra figurene, er at omstillingsnivået ser ut til å bli svært stabilt i hele perioden sammenlignet med perioden 1962–78, dog med en *svakt* fallende tendens. I første 5-årsperiode (1980–85) viser beregningen et omstillingsnivå på omlag 8%, mens det for siste periode ser ut til å ligge omkring 6%.

Det tredje, og mest interessante aspektet ved de omstillingsberegninger vi har foretatt, er at *omstillingsnivået ser ut til å bli langt lavere enn hva som var tilfellet i 60–70-årene*. Figur 7 indikerer at *omstillingsnivået i 80- og 90-årene ser ut til å kunne bli redusert til omlag halvparten av nivået i 60-årene*. Beregningene våre tilsier også et *omstillingsnivå i fremtiden som synes markert lavere enn motkonjunkturperioden 1975–78*. Dette siste er overraskende, da denne siste perioden jo generelt er akseptert som en periode med lave omstillinger, og at det ofte fremheves at vi har et stort, potensielt omstillingsbehov foran oss.

Hvis en imidlertid ser nøyer på de forutsetningene som ligger til grunn for de ulike alternative beregningene, så er lav vekst i BNP et vesentlig trekk. Veksten i BNP i alternativ L er anslått til 1,4% pr. år i perioden 1990–2000, og noe høyere fra 1980–90. I alternativ H er veksten i de samme perio-

der anslått til hhv. 3,0% og 3,4%. Dette er veksttak-
ter som ligger betydelig under det vi opplevde i 60-
og 70-årene. Dette indikerer videre lavere veksttakt
i privatdisponibel inntekt, og lavere veksttakt i de
enkelte sektorers arbeidsproduktivitet.

Ut fra en antydning av hvilken betydning vekst i
BNP har for omstillingsomfanget synes det derfor
ikke urimelig å forvente en slik utvikling som vi har
kommet frem til.

7. Avslutning

Vi har i denne artikkelen analysert bare et avgren-
set aspekt ved omstillinger i næringslivet. Våre resul-
tater synes å stå i strid med oppfatningen om at
fremtiden vil innebære vesentlig større omstillinger
enn fortiden. Det kan være ulike grunner til et slikt
motsetningsforhold. For det første kan det hende at
en ved bruk av MSG-modellen vil undervurdere de
fremtidige omstillingene. I forutsetningene for mo-
dellen er det gjerne innebygd en tendens til «trend-
fremskrivning» og stabilitet. Videre har de som me-
ner at vi står overfor store omstillinger antageligvis
lagt et bredere perspektiv på omstillinger enn det vi
har gjort i notatet. Det kan godt tenkes at omstillin-
gene kan minke i omfang samtidig som problemene
forbundet med omstillinger øker, f.eks. dersom
folks motvilje mot forandringer øker med et økende
inntektsnivå. Dette kan være én forklaring på hvor-
for fremtidige omstillinger får så mye større opp-
merksomhet nå enn tidligere, samtidig som omfanget
av omstillingene (slik vi måler det her) ser ut til å
kunne bli betydelig lavere enn det var i 60- og 70-
årene.

Vi mener det kan være en fordel å analysere en
situasjon ved hjelp av alternative metoder. Vår me-
tode fanger på ingen måte opp alle aspekter ved en
så kompleks prosess som økonomisk omstilling, men
vi mener å ha bidratt med en alternativ angrepsmå-
te. I en videreføring av arbeidet vil vi beregne og
analysere en omstillingsindeks for regional omforde-
ling av arbeidskraft.

REFERANSER:

- (1) Artle, R., Humes C. and Varaiya, P. (1976): «*Division of Labour – Simon revisited.*» Regional Science and Urban Economics, 1977.
- (2) Baumot, William J. (1976): «*Macroeconomics of unbalanced growth: The anatomy of urban crisis.*» American Economic Review, 1967.
- (3) Gjærum, Per Ivar: «*Om måling av endringer.*» Industriøko-
nomisk Institutt. Diskusjonsnotat nr. 5, 1981.
- (4) Holm, Tore: «*Omstilling og sysselsettingskonsekvenser.*» Hø-
ringsnotat 31.10.80. Industriøkonomisk Institutt.
- (5) Simon, Herbert (1947): «*Effects of increased productivity
upon the ratio of urban to rural population.*» Econometrica
1947.
- (6) Vislie, Jon (1978): «*Division of Labour – Simon revisited.*»
Regional Science and Urban Economics 1979.
- (7) Langtidsprogrammet 1982–1985.
- (8) Kilde: Bjerkholt, Longva, Olsen og Rinde: «*Energy demand
elasticities in the MSG-model.*» Paper presented to the
Conference on Policy Issues on Energy Self-sufficient Econo-
mics at Different Stages of Industrialization. Mexico, Sept.
1980.
- (9) Harald Bergland: «*Arbeidsproduktivitet.*» Planleggingssek-
retariatet 1980.
- (10) Longva, Lorentsen, Olsen: «*Energy in a Multi-Sectoral
Growth Model.*» Rapport nr. 80/1 fra Statistisk Sentralbyrå.

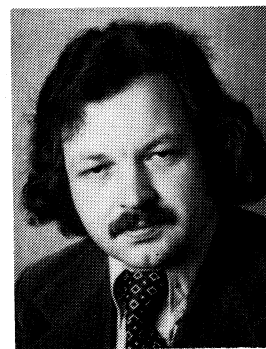
Nordisk Statistiker møte

Norsk Statistisk Forening vil i tiden 12.–14. august 1982 arrangere Nordisk
Statistiker møte i Oslo. Hovedtema for møtet er: 80-årenes krav til statistik-
ken og statistikerne.

Interesserte kan henvende seg til
Arrangementskomitéen v/Torstein Bye,
tlf. 41 38 20 (l. 884).

Tilbudsideøkonomi – gammel vin på nye sekker?*)

AV
DIREKTØR JARLE BERGO
NORGES BANK

– Tilbudssiden fortjener større oppmerksomhet i den økonomisk-politiske debatt, men problemstillingen må utvides fra luftige betraktninger om Laffer-kurver og dynamisk skattepolitikk.

– Empiriske undersøkelser gir ikke støtte til de ytterliggående tilbudsideøkonomers hypoteser om sammenhengen mellom arbeidstilbud og inntektsskatt.

– Det vil være betydelige faremomenter ved en økonomisk politikk som bygger på en forutsetning om at skattelettelser har en sterk og varig virkning på arbeidstilbudet. Derimot kan det være argumenter for en radikal omlegging av systemet for beskatning av husholdningene innenfor samme proveny totalt sett.

1. Innledning

En har vanskelig kunnet unngå å legge merke til at begrepet «tilbudsideøkonomi» i økende grad er kommet i fokus for den økonomisk-politiske debatt i Norge så vel som i de andre industrialiserte land. Som tittelen antyder er mange av de spørsmål som tas opp under denne overskriften velkjente problemstillinger. I den senere tids offentlige debatt er de imidlertid delvis blitt presentert i ny klesdrakt, selv om det kanskje ikke alltid har bidratt til å gjøre debatten klarere.

I utgangspunktet er det naturlig å oppfatte tilbudsideøkonomi som forhold som har med produksjons-siden i økonomien å gjøre, dvs. spørsmål i forbindelse med organisering av produksjonen i samfunnet, tekniske og andre sammenhenger mellom produkt og produksjonsfaktorer, hva som bestemmer tilbudte mengder av produkt og produksjonsfaktorer o.l. Diskusjonen i forbindelse med den «nye» tilbudsideøkonomien har riktignok hatt en tendens til å dreie seg mer spesielt om incitamentstruktur og arbeidstilbud.

Jeg skal forsøke å legge fremstillingen noe bredere an, selv om de mer dagsaktuelle stridsspørsmål må få en forholdsvis stor plass. Først vil jeg gi en kort oversikt over tilbudssidens plass i økonomisk teori og politikk, og deretter se på bakgrunnen for den nye interesse for tilbudssiden. Jeg vil så trekke frem enkelte sentrale problemstillinger på tilbudssiden og

forsøke å belyse disse. Til sist drøftes arbeidstilbud og skattepolitikk i Norge.

2. Tilbudssiden i økonomisk teori og politikk

Slik det noen ganger presenteres, kunne en få inntrykk av at «tilbudsideøkonomi» nærmest kan defineres som det motsatte av «etterspørselssideøkonomi» eller iallfall at det her er tale om to strengt atskilte skoler. Et slikt skille har imidlertid lite for seg. Normalt trenger vi både etterspørselssiden og tilbudssiden for å fastlegge markedspunktet.

At man betrakter og legger vekt på produksjons-siden i økonomien er ikke noe nytt. Tilbudssiden har lengre tradisjoner i økonomisk teori enn etterspørselen. Adam Smith var overveiende opptatt av produksjonssiden, det samme kan sies om de andre klassikerne.

Framtredende amerikanske «supply-siders» (Kristol 1981) hevder i alvor at «The Wealth of Nations» fremdeles er den beste økonomiske lærebok man kan lese.

Den av klassikerne som står de moderne, ytterliggående tilbudsideøkonomer nærmest, er nok likevel J. B. Say. Hans lov om at «tilbudet skaper sin egen etterspørsel» er så absolutt god latin hos disse.

Innenfor mikroøkonomi må en kunne si at arbeider med tilknytning til tilbudssiden også senere har hatt en meget sentral plass. Og selv om etterspørselssiden kom til å stå sentralt for utforming av økonomisk politikk etter Keynes' «General Theory» ble ikke tilbudssiden glemt innenfor makroproget økonomisk forskning.

Men i de modeller og tankeskjema som er blitt brukt som hjelpemiddel ved utformingen av den økonomiske politikk, har det temmelig ensidig blitt

*) Basert på en forelesning i serien «Aktuelle økonomiske problemstillinger», Universitetet i Oslo, oktober 1981.

Jarle Bergo tok sosialøkonomisk embetseksamen i 1969. Siden 1979 har han vært leder av Utrednings- og informasjonsavdelingen i Norges Bank.

lagt vekt på etterspørselsforhold. Det gjelder ikke minst i Norge.

I enkle lærebokmodeller av Keynes-typen er nasjonalproduktet ofte den eneste variable som representerer produksjonssiden, og størrelsen på det finnes ved å summere etterspørselskomponentene. Selv om dette er for å gjøre det pedagogisk enkelt, og de strenge underliggende forutsetninger presiseres, er nok dette likevel illustrerende for den vekt som i etterkrigstiden er lagt på samlet etterspørsel som bestemmende for produksjon (og prisnivå).

I økonometriske modeller fra 50- og 60-årene fremkom gjerne veksten i samlet (potensiell) produksjon som vekst i arbeidsstyrken multiplisert med en produktivitetstrend fastlagt ved ekstrapolering. Senere fikk blant annet de store amerikanske modellene en bedre utbygget tilbudsside, men produksjonsfunksjonene var fortsatt enkle i Cobb-Douglas-tradisjonen hvor forbindelsen mellom investeringer og potensiell produksjon er relativt svak og sen, og den teknologiske utvikling inngår residualt og uavhengig av den økonomiske politikk.

Den viktigste norske planleggingsmodellen, MODIS, inneholder et disaggregert kryssløpssystem, men samlet produksjon er likevel bestemt fra etterspørselsiden, uten noen kapasitetsskranke. Samlet sysselsetting følger av samlet produksjon uten at arbeidstilbudet kommer eksplisitt inn. Selvsagt søker en å ta hensyn til mulige kapasitetsskranke ved vurderingen av resultatene, og når produksjonssiden ikke er modellert, har det i betydelig grad sammenheng med den tidshorisont en opererer med. En mer langsiktig modell som MSG, har en utbygd produksjonsside. Likevel har det nok ikke vært uten en viss betydning for utformingen av den økonomiske politikk at dette mangler i den viktigste nasjonalbudsjetteringsmodellen.

3. Den nye interesse for tilbudssiden

Hvorfor har vi nå fått en slik sterk interesse for tilbudssiden i økonomien? Jeg tror vi må finne forklaringen i mange og ulike tendenser som har gjort seg gjeldende de senere år. I hvert fall synes det vanskelig å tilskrive interessen noe bestemt gjennombrudd i økonomisk tenkning.

Jeg vil spesielt peke på fire forhold til forklaring av den økte interesse for tilbudssiden.

Forsyningskriser

I 1970-årene opplevde vi enkelte svært dramatiske kriser på forsyningsiden i økonomien. På kort sikt førte ikke dette til noen vesentlig endring i synet på hvilke mekanismer som virket og hvordan den økonomiske politikk skulle utformes. En gruppe fremtredende økonomer engasjert av OECD for å utrede full sysselsetting og stabile priser, (McCracken 1977), konkluderte at problemene i første halvdel av

syttiårene skyldtes sammentreff av en serie uheldige omstendigheter som neppe ville gjenta seg. Om tilbudssiden ble det sagt: «We see nothing on the supply side to prevent potential output in the OECD area from growing almost as fast in the next five to ten years as it did in the 1960s».

Etter hvert ble imidlertid mer oppmerksomhet viet tilbudssiden, særlig forsyningssituasjonen for (importert) energi og råvarer.

Nyere teoretiske arbeider

Arbeidstilbudet, og spesielt skattenes virkning på dette, kommer i økende grad i søkelyset gjennom enkelte amerikanske akademiske økonomers arbeid i første halvdel av 1970-årene. (En forløper for disse kan australieren Colin Clark sies å være, som på slutten av 40-tallet hevdet at en skattebelastning på over 25% ville lede til inflasjon og begrense arbeidstilbud og sparing.) Det er for øvrig verd å merke at disse nyere «tilbudsside»-økonomene ikke tar utgangspunkt i og bygger videre på det tilbudssideorienterte arbeidet til økonomer som Solow, Denison og Jorgenson fra 50- og 60-tallet, men vender tilbake til klassikernes problemstillinger og mer normative tenkemåte. Mest kjent blant disse tilbudssideøkonomene er trolig Arthur Laffer, som trakk opp den berømte Laffer-kurve i 1974. Andre kjente økonomer som tilhører denne skolen er Paul C. Roberts og Irving Kristol. Dessuten må George Gilder, kjent for boken «Wealth and Poverty», nevnes.

Nye politiske strømninger

Både premissene og konklusjonene til de nyere tilbudsside-økonomer med hensyn til økonomisk politikk synes å stemme ideologisk vel overens med holdningen i store deler av den ny-konservative bevegelse som har vokst fram både i USA og flere vest-europeiske land.

Som nevnt er det mot klassikerne de nye tilbudssideøkonomer har orientert seg. «Tilbudssideøkonomi er ikke annet enn klassisk økonomi i moderne klær», sier Laffer (1981). Den understreker incitamentenes betydning og er mer opptatt av vekst enn av omfordeling. Ifølge Kristol (1981) ser tilbudssideøkonomene på økonomien på grunnplanet, dvs. fra synspunktet til de enkelte bedriftsledere og investorer, mens Keynesianerne bygger sine analyser av økonomien på forutsetningen om en regjering som opptre som *deus ex machina*, og diskret griper inn for å bevare et harmonisk økonomisk univers.

Behov for ny patentmedisin

Verken Keynesianisme eller monetarisme i sin enkleste form synes å kunne løse de betydelige problemer de industrialiserte land i dag står overfor med høy arbeidsledighet, høy prisstigning og mini-

mal vekst. Men vi mennesker har en hang til å søke etter enkle og lettvinde oppskrifter på hvordan vi skal løse våre problemer, selv om problemene er aldri så komplekse.

Monetarismen gav en slik oppskrift, styr pengemengdeveksten! Når dette så er blitt forsøkt noen tid og de positive resultatene uteblir, er det kanskje ikke så underlig at folk ser seg om etter et annet vidundermiddel. Laffer-skolen blant tilbudsøkonomene gir for så vidt en slik likefram og lettforståelig oppskrift på hvordan økonomien skal bringes på fote igjen; en tilstrekkelig sterk reduksjon i skattene vil øke produksjonen samtidig som prisstigningen går ned. Dette stemmer jo forsåvidt med utbredte, folkelige oppfatninger om økonomiske sammenhenger og når resepten heller ikke har den bitre smak som monetaristenes eller ny-Keynesianernes medisin ville ha, er det ikke å undres over at enkelte saler opp sin politikk på disse teorier.

Disse fire forholdene forklarer kanskje det meste av den oppmerksomhet og popularitet som er blitt tilbudssideøkonomien til del de siste årene.

Men det er også andre grunner til at økonomer nå bør være mer opptatt av forhold på tilbudssiden i økonomien. Vi har nok i utformingen av den økonomiske politikk vært for opptatt av de mer kortsiktige problemer og dermed av etterspørselsstyring og dermed tatt for lite hensyn til tilbudssiden. Virkningene på tilbudssiden av ulike tiltak har kanskje vært neglisjerbare i det korte løp, men over tid kan disse kumulere seg opp og få bli av stor betydning for den økonomiske utvikling. Akkurat som monetaristenes påpekning av at «money matters» var på sin plass i sin tid, bør vi kanskje nå trekke konklusjonen at «supply also matters», selv om det ikke betyr at etterspørselssiden dermed kan glemmes. Blant de økonomer som på dette grunnlag har fattet interesse for tilbudssiden, kan det være naturlig å nevne Martin Feldstein og Michael Boskin.

4. Enkelte sentrale tilbudsside-problemstillinger

Forholdet mikro-makro

En interessant problemstilling som det har vært arbeidet med de senere år, er en revurdering av makro-økonomiens mikro-økonomiske fundament, hvor en i større grad forsøker å gjøre makro-økonomien til en drøfting av aggregater som er ment å reflektere underliggende beslutninger av individuelle økonomiske aktører, og disses interaksjon i markedet. Kanskje spesielt på tilbudssiden har det vært behov for dette. En god del er da også gjort på dette området, selv om bidragene kanskje ennå er fragmentariske og mangler en felles konseptuell ramme. Som eksempler på arbeid hvor hensikten i stor grad er å forstå i mer detalj «the role and nature of aggregate supply» kan nevnes søketeori i arbeidsmarkedet, rasjonelle forventninger i forbindelse

med investeringsbeslutninger og livssykel-etterspørselsteori.

De mer ekstreme, «nye» tilbudssideøkonomene synes imidlertid ikke å være spesielt overbevist om nytten av makroøkonomi i det hele tatt: «Supply-side economics may be viewed as a kind of «humanistic» rebellion against the mathematical – mechanical type of economic analysis in which economic aggregates, themselves dubious in nature, are related to one another so as to achieve a supposedly accurate series of snapshots of the economic universe we inhabit – something comparable to the universe we perceive when we go to a planetarium. Supply-side economics is uninterested in such a beautifully architected equilibrium because it believes this is the wrong paradigm for understanding an economy that consists of the purposive yet inconstant behaviour of millions of individuals.» (Kristol 1981).

Selv for tilhengere av makroøkonomiske betraktningmåter er det imidlertid all grunn til å støtte en kritisk gjennomgåing av det mikroøkonomiske fundament for eksisterende makro-teori.

Effektivitet i produksjonen

I sosialøkonomien legges det vekt på at ressursene er knappe, og at vi derfor må søke å utnytte dem mest mulig effektivt. En sentral problemstilling på tilbudssiden vil da være om det er mulig å øke produksjonen gjennom en bedre utnyttelse av eksisterende produksjonsfaktorer. De fleste vil her kanskje først og fremst tenke på mulighetene til økt effektivitet ved å fordele arbeidskraft og kapital på en annen måte mellom ulike næringer og bedrifter. I mange tilfelle er imidlertid den fra et effektivitetssynspunkt uoptimale fordeling av produksjonsressursene resultatet av en bevisst bruk av skatte- og subsidieordninger for å oppnå et annet resultat enn det som ellers ville bli realisert. Primærnæringene er eksempler på dette. Innenlandsk bruk av oljeinntektene krever omstillinger i næringslivet om vi skal ha glede av midlene, men vi har i betydelig grad forsøkt å hindre slike utslag. Også innen flere andre områder kan det pekes på politiske vedtak som vrir ressursbruken bort fra det markedsbestemte, f.eks. energipriser til kraftkrevende industri.

Selv om vi skulle ønske en del av dette ugjort, vil det være store gevinster å hente ved en «ny giv» av arbeidskraft og kapital til de ulike næringer? Nei, neppe på kort sikt iallfall. For det første mangler vi grunnlag for å gi presise anvisninger om hvordan denne omfordelingen skulle skje, og for det andre er det et spørsmål om mye av realkapitalen og vel også mye av arbeidskraften egentlig har noen positiv alternativ-verdi. En annen sak er at vi burde la være å gjøre vondt verre ved å kanalisere ny kapital og arbeidskraft til næringer og sektorer med lav samfunnsøkonomisk lønnsomhet. Behandlingen av en sak som DNN-utbyggingen i Tyssedal gir dessverre

liten grunn til optimisme med hensyn til evnen til å lære av tidligere feil.

Går vi over til å se på den enkelte bedrift, forutsetter vi i teorien at produksjonen alltid foregår effektivt, altså at det ikke sløses med ressursene. I virkeligheten blir ikke faktormengden kontinuerlig tilpasset den løpende produksjon. Dette behøver for så vidt ikke innebære særlige effektivitetstap, og kanskje er det bare at utgangspunktet for våre tradisjonelle effektivitetsbetraktninger er noe forkjørt. Av større betydning er trolig enkelte administrative begrensninger på bruk og kombinasjon av produksjonsfaktorene. Arbeidsmiljøloven kan stå som et stikkord her.

En annen stivhet som er kommet i arbeidsmarkedet har sammenheng med den økende profesjonalisering av yrkesgrupper, med tendens til sterkere oppsplitting og krav til «rimelige» forholdstall mellom ulike grupper innbyrdes og i forhold til deres kunder. Helse-, sosial- og undervisningssektoren kan gi gode eksempler på dette. En kan lett se en utvikling i retning av det engelske systemet med «craft unions» med den reduserte fleksibilitet i utnyttningen av arbeidskraften et slikt system gir.

Vi må for fremtiden være langt nøyer med å kalkulere de økonomiske kostnader ved sosiale reformer og reguleringer generelt, noe som også er understreket i Langtidsprogrammet. Arbeidsmiljøloven er et eksempel på reformer der kostnadene kommer som en stor overraskelse etterpå. Økt profesjonalisering og redusert fleksibilitet bør vi nok forsøke å stå imot, men vi skal være klar over at det er sterke krefter som har båret denne utviklingen fram. Om vi kan hindre ytterligere effektivitetstap skal vi være mer enn fornøyd.

Ovenfor drøftet vi mulighetene for økt effektivitet i produksjonen på kort sikt. Et annet sentralt problemkompleks vil være hvilke forhold som bestemmer veksten i produksjonen på lang sikt, og hvordan summen av de mer kortsiktige tiltak som treffes i den økonomiske politikk vil påvirke den langsiktige utvikling. Delvis er dette spørsmål som vi kjenner igjen fra tidligere vekstteori. Den økonomiske utvikling de senere år har reist spørsmål om selve den langsiktige organisering av samfunnet. Spørsmålet om mulige tilbakevirkninger fra den økonomiske utvikling og den økonomiske politikk på folks atferdsmønstre har betydelig interesse nå i en tid da høy inflasjon, høy arbeidsledighet og store offentlige budsjettunderskudd har preget utviklingen i de fleste industrialiserte land i en årrekke. Denne type problemstillinger er drøftet bl.a. i Boskin (1981), Feldstein (1978) og Mirless (1967).

5. Incitament og arbeidstilbud

Jeg antydte ovenfor at det kanskje ikke er så meget å hente ved å forsøke å gå tilbake på vedtatte

reformer. Men at det er mulig å oppnå betydelige produktivitetsgevinster mange steder, synes likevel klart. Ifølge Arbeidsgiveren nr. 13, 1981, utarbeidet de ansatte da Skotfoss Bruk holdt på å måtte nedlegge i 1980, en plan for å kjøre en papirmaskin med en bemanning på 129 i stedet for to maskiner med 312 mann. Det er visstnok vanlig å regne med en økning i mannskapsstyrken på 40 prosent når en vil øke fra en til to papirmaskiner. Det skulle da bety at Skotfoss kunne vært kjørt med 190 mann i stedet for 312. Omleggingen skulle således innebære en økning i produktivitet på røft 70% nærmest natten over. Samtidig gikk sykefraværet sterkt ned. Dette er neppe typisk for de «produktivitetsgevinster» som ligger latent i bedriftene. På den annen side tror jeg heller ikke Skotfoss var noen helt spesielt ineffektiv bedrift i utgangspunktet. Men incitamentene for de ansatte til å organisere produksjonen på en mer effektiv måte, var svært sterke i dette tilfellet. Bedriften ville ellers blitt lagt ned.

Laffer's teorier

Dette bringer oss tilbake til de «nye» tilbudssideøkonomer. De betoner meget sterkt incitamentenes betydning for økonomisk atferd. Mener en at det blir produsert for lite, skulle løsningen være: Gjør produksjon mer attraktiv! Konkret er dette foreslått gjort gjennom skattereduksjoner for derved å øke arbeidstilbud og investeringsvilje. Dette tenkes ikke nødvendigvis kombinert med reduksjoner i offentlige utgifter for å motvirke de ekspansive virkninger av skattelettelser. Teorien er at skattelettelsene skal «dra i gang» produksjonen, og at en skal «produsere seg ut av» inflasjonen. Balansen i de offentlige budsjetter antas (i hvert fall av Laffer) under de rådende forhold å bli forbedret gjennom skattereduksjonen. Dette illustreres i den såkalte Laffer-kurven. Denne kurven viser forholdet mellom skattesats og skatteinntekter. Naturlig nok starter den i origo, inntektene øker så med skattesatsen inntil den når et maksimum. Deretter heller kurven nedover, skatteinntektene synker med økende skattesats og når null ved en skattesats på 100%.

Nå er ikke denne kurven ment å uttrykke noen eksakt estimert sammenheng. Den gir uttrykk for en idé, en filosofi¹⁾, som vanskelig kan la seg prøve empirisk i sin helhet.

Økonomisk teori forteller at inntektsskatter medfører vridninger i tilpasningen på arbeidsmarkedet. Arbeidstakeren vil stå overfor en effektiv lønn som er lavere enn markedslønnen. Dette vil tendere til at hans arbeidstilbud vil avvike fra det samfunnsøkonomisk optimale. Hvor «galt» resultatet blir, vil imid-

¹⁾ Tankegangen er da også betydelig eldre enn Laffer. Den er meget formfullendt uttrykt av Ibn Khaldun, en arabisk filosof fra det 14. århundre.

lertid avhenge av hvor elastisk arbeidstilbudet er. En endring i beskatningen vil imidlertid vanligvis ha både en substitusjonseffekt og en inntektseffekt. Disse vil trekke i forskjellig retning når det gjelder virkningen på den enkeltes arbeidstilbud. For skatteendringer som medfører både endring i gjennomsnittsskatt og marginalsatt, vil teorien ikke kunne gi noe klart svar.

Tradisjonell makro-økonomisk analyse viser riktignok at en reduksjon i skattesatsene er delvis selvfinansierende, idet den ekspansive effekt av skattesenkningen vil øke inntektene og dermed skattegrunnlaget. I våre læreboksmodeller får vi imidlertid ikke full opprettholdelse av skattebeløpet når satsene reduseres.

Laffer og hans tilhengere hevder imidlertid noe annet. En permanent skattereduksjon vil kraftig stimulere produksjonen av varer og tjenester gjennom at den øker incitamentene til å produsere og spare. Skattene bør senkes, hevdes det, uansett inflasjonsrate og budsjettunderskudd, fordi stimulansen til økt privat sparing og produktivitet vil oppveie de inflatoriske effekter etterspørselsstimulansen i første omgang ville lede til. Når det blir spørsmål om mer håndfaste bevis, viser tilbudssideøkonomene til at slike store skattesenkninger som de tilrår, sjelden eller aldri er blitt foretatt i praksis. I stedet kan det synes som de heller forsøker å appellere til den enkeltes intuitive forståelse, det er ikke nødvendig å føre bevis for dette, det er «noe alle vet» at skattenivået er så høyt at folk ikke gidder å jobbe lenger. (Men av det følger det selvsagt ikke at de, om skattene blir redusert, ville jobbe så meget mer at skatteprovenyet ikke ville gå ned.)

Tilbudssideøkonomene har hatt betydelig gjennomslag i president Reagans økonomiske politikk, men i forbindelse med den skattereduksjon som tenkes gjennomført har en antatt at budsjettbalansen ville bli forverret. Det antas imidlertid at mellom 40 og 70 prosent av det øyeblikkelige skattebortfallet vil bli innvunnet gjennom høyere vekst. Reagan-administrasjonen forsøker samtidig å bremse veksten i offentlige utgifter og å føre en stram pengepolitikk. På sett og vis kan det virke som den prøver å ri på tre hester samtidig, etterspørselsregulering, pengemengdestyring og tilbudssidetiltak.

Men uansett dette, om en mener at tilbudet av produksjonsfaktorene er elastisk med hensyn til deres pris etter skatt, vil selvsagt skattereduksjoner og andre endringer i incitamentstrukturen være interessante virkemidler i den økonomiske politikk.

Empiriske resultater

Empiriske undersøkelser av faktorelastisitetene skulle her kunne gi en pekepinn. Ser vi på USA, ble det ved Harvard i begynnelsen av 50-årene foretatt en serie undersøkelser som viste at skattene hadde liten og usikker virkning på arbeidstilbud og investere-

ringer. Senere studier av blant andre Feldstein fant imidlertid forholdsvis betydelige effekter av skatteendringer på faktortilbudet. Undersøkelser av Hall (1979) og Hausman (1980) indikerer at arbeidstilbudet reagerer ganske kraftig på endringer i marginale skattesatser, men likevel slett ikke så sterkt som Lafferittene hevder.

Disse undersøkelsene går på skattenes virkninger på tilbudet av arbeidstimer. Dette er imidlertid egentlig ikke dekkende for det arbeidstilbud som er relevant i produksjonssammenheng.

Boskin (1981) peker på at det effektive arbeidstilbudet vil avhenge av beslutninger om *arbeidstid, innsats under arbeidet*, den enkeltes *medfødte evner* samt hvilke *ferdigheter han senere har tilegnet seg* og som er av betydning for hans verdi som produksjonsfaktor (dette siste vil da tilsvare kumulert «human investment»).

Skattenes virkninger på arbeidstilbudet vil avhenge av virkningene på hver enkelt av komponentene. Det synes rimelig å forutsette at den måte evnene er fordelt på i befolkningen, ikke avhenger av skattene. Kumulerte investeringer i «human capital» vil neppe påvirkes meget på kort sikt selv av betydelige skatteendringer. På lang sikt vil selvsagt virkningene kunne være betydelige. Det har i amerikansk økonomisk litteratur blitt hevdet at skattesystemet gir sterke vridninger i disfavør av investering i utdanning. Boskin konkluderer imidlertid med at de negative effektene kanskje ikke er så store.

På grunnlag av de senere års undersøkelser av elastisiteten av arbeidstiden med hensyn på nettolønnen mener Boskin å kunne si følgende om skattenes virkninger på arbeidstiden:

1) Skattene påvirker arbeidstiden til biarbeidstakere (vesentlig husmødre og eldre personer) ganske sterkt.

2) Skattene ser ikke ut til å påvirke arbeidstiden til hovedarbeidstakere på langt nær så sterkt som for biarbeidstakere. (De største estimerte elastisitetene var på omtrent $\frac{1}{2}$, de fleste undersøkelsene gir lavere tall.)

Virkningene på innsatsen eller arbeidsintensiteten av endringer i skattesatsene vet en så godt som ingenting om.

Undersøkelsene tyder altså på at det effektive arbeidstilbudet reagerer negativt på skatteendringer både på kort og lang sikt (og noe mer på lang sikt på grunn av effekter på investeringer i utdanning o.l.), men at virkningene på langt nær er av en slik størrelse som Laffer hevder.

Feldstein (1980) har undersøkt virkningene av skattesystemet på investeringene og har kommet til at disse, spesielt i kombinasjon med kraftig prisstigning, er betydelige. Men virkningene er her knyttet til slike skatteregler som direkte påvirker kapitalavkastningen, ikke på personlige inntektsskatter generelt.

Det kan også være av interesse å se på enkelte resultater som er fremkommet ved simulering av ulike skattetiltak i en av de store amerikanske modellene, DRI-modellen. Dette er gjort i Ecstein (1980). DRI-modellen har en forholdsvis godt utbygd tilbudsside, og skattesystemet virker inn på potensiell produksjon både gjennom arbeidstilbudet og investeringsbeslutninger. Parameterverdiene er imidlertid fastlagt vesentlig på grunnlag av tilpasning til historiske data. En kan derfor ikke vente at modellen skal kunne reflektere eventuelle dramatiske endringer i forventningsdannelsen, og dermed i atferden, som enkelte tilbudssideøkonomer mener vil følge av annonseringen av en ny økonomisk politikk. En kan kanskje si at simuleringene viser hva resultatet vil bli om det *ikke* blir slike store psykologiske utslag, og de vil indirekte kunne si noe om hvor sterke disse endringene i forventningsdannelsen må være for at resultatene skal bli slik de mer ytterliggående tilbudssideøkonomene mener de vil bli.

En reduksjon i den personlige inntektsskatt med 30 prosent fordelt over tre år (dette tilsvarer det opprinnelige Kemp-Roth-forslaget som i hovedsak er blitt fulgt opp av Reagan-administrasjonen) uten noen endring i det offentlige reelle utgifter og en nøytral pengepolitikk (uendrede realrenter) er blitt simulert under alternative forutsetninger om kapasitetsutnyttning. I alternativet med 6% arbeidsledighet i utgangspunktet blir hovedresultatet økte lønnskostnader og økte priser. Riktignok er det effekter på tilbudssiden, potensielt BNP øker med 1,9% i perioden fram til 1985 og produktiviteten øker tilsvarende. Faktisk BNP øker noe mer enn potensielt. Prisnivået i 1985 blir vel 5 prosent høyere enn det ellers ville ha vært, og den underliggende inflasjonsrate 1 prosentpoeng høyere. Arbeidsløsheten reduseres, men denne effekten blir mindre etter hvert. Det offentlige budsjettunderskudd øker betraktelig.

Om en slik skattelette blir foretatt i en situasjon med meget stor ledighet i utgangspunktet, blir resultatet noe bedre i den forstand at produksjonen øker noe sterkere samtidig som prisstigningen blir noe mindre markert. Men selv her vil ensidige skattereduksjoner verken løse inflasjonsproblemet eller være selvfinansierende i den forstand at skatteprovenyet ikke går ned.

Simulering av lettelse i selskapsskatten og andre skatteendringer som direkte bedrer avkastningen av realinvesteringer, gir betydelig gunstigere resultater både når det gjelder virkningen på potensielt BNP og inflasjon.

Dette er jo ikke akkurat i overensstemmelse med de mest outrerte tilbudsøkonomenes lære, men de kan jo på sin side hevde at estimatene i DRI-modellen er preget av den konvensjonelle visdom og derfor i det hele tatt ikke fanger opp de virkninger en radikal skattereduksjon vil ha. Så når det gjelder

virkningene på amerikansk økonomi, burde vi kanskje egentlig vente med noen bedømming til skattelettelsene er gjennomført og effektene begynner å gjøre seg gjeldende. Det er imidlertid intet i det en hittil har sett som skulle tyde på at det vil bli noe radikalt brudd med tidligere observerte atferdsmønstre, og personlig ville jeg bli meget forbauset om så skjedde. Lafferittene vil kanskje i ettertid kunne hevde at deres råd ikke ble fulgt helt ut, gjennomføringen og oppfølgingen var for halvhjertet. Dette er for så vidt det enkelte monetarister har vist til for å forklare dårlige resultater i land som har forsøkt å følge *deres* patentmedisin. Men hvis det er slik at både monetarisme og Laffer's «dynamiske skattepolitikk» er noe som bare kan virke om det følges til punkt og prikke, ja da kan det med stor grad av sikkerhet slås fast at den slags oppskrifter ikke er praktikable i pluralistiske samfunn der folkevalgte organer treffer viktige økonomiske beslutninger.

6. Arbeidstilbud og «dynamisk skattepolitikk» i Norge

Hvis arbeidstilbudet i Norge er elastisk med hensyn på nettolønn, så skulle en vente at utviklingen i inntektsskattene i løpet av syttiårene ville hatt en betydelig negativ effekt på arbeidstilbudet. Riktignok har andre faktorer virket til å øke nettolønnene, men likevel burde den økning i antall skattytere med marginalsatt på 50% eller mer fra 13 300 i 1970 til 451 300 i 1980 ha gitt synbare utslag. Målt som andel av bruttonasjonalproduktet har skatter og avgifter økt fra 30% i 1960 til 50% i 1980. I mangel av empiriske undersøkelser må jeg imidlertid nøye meg med enkelte litt spekulative betraktninger.

Om vi tenker på arbeidstilbudet i betydningen antall arbeidstimer som tilbys, så må vi først se på hvilke muligheter den enkelte har til å regulere sin arbeidstid. For det store flertall av lønnstakere er disse mulighetene begrenset. I de aller fleste arbeidsforhold gjelder en fast ukentlig arbeidstid. Mulighetene til å redusere denne er generelt små, selv om overgang til deltidsarbeid i en viss grad er til stede. Det vil imidlertid innebære relativt store sprang i arbeidstid, noen kontinuerlig tilpasning av arbeidstiden vil ikke være mulig. Selv om den enkelte har begrenset mulighet til å justere sin arbeidstid nedover, skulle en imidlertid tro at om det var sterke ønsker om det, ville arbeidstidsforkortelse være et sentralt krav ved inntektsoppgjørene. Det har det egentlig ikke vært. Vi har bare hatt en større arbeidstidsforkortelse etter 1970.

Mulighetene for justering oppover som respons på en skattelette er heller ikke så store for lønnstakere. Arbeidsmiljøloven setter en grense for overtid på 25 timer i måneden, dog ikke mer enn 200 timer i året. En viktig forutsetning for å kunne øke arbeidstiden på denne måten er selvsagt at det er behov for

mer overtid. Jeg har ikke inntrykk av at overtidsnek- telse er noe spesielt stort problem i norsk næringsliv. Arbeidsmiljøloven sier dessuten at permanent bruk av overtid skal unngås. I slike tilfelle skal i stedet bemanningen økes. En mulighet er da å se seg om etter en deltidsjobb i tillegg til sin vanlige jobb, eller i økt grad påta seg tilfældige oppdrag av typen å male naboens hus o.l.

Selvstendige næringsdrivende og utøvere av frie yrker har i utgangspunktet større mulighet til å tilpasse sin arbeidstid. Men selv i dag har selvsten- dige næringsdrivende og utøvere av frie yrker gjen- nomgående betydelig lengre arbeidstid enn lønnsta- kere, faktisk så mye som 25–50% mer. Det er van- skelig å tenke seg at arbeidstiden var meget lengre tidligere, og det er tilsvarende vanskelig å tenke seg at selv betydelige skattereduksjoner vil kunne føre til en særlig sterk økning i arbeidstiden. Sjansene er vel meget store for at det faktisk heller vil bli en reduksjon i tilbudt arbeidstid fra disse gruppers side.

Ut fra disse refleksjonene ville jeg ikke bli over- rasket om undersøkelser av elastisiteten av arbeidsti- den med hensyn på nettolønn i Norge ville vise tilsvarende resultat som i USA, at den for hovedinn- tektstakere vedkommende er lav. For bi-inntekts- takere, særlig kvinner og eldre, viste de amerikanske undersøkelsene større elastisitet. Det kan være gode grunner til at en burde forvente slike resultater også for Norge, men enkelte forhold kan likevel få en til å tvile. I Norge økte sysselsettingen kraftig i 70-årene, i en periode med relativt sterkt stigende skattenivå. Fra 1972 til 1978 økte antall sysselsatte med 205 000. Den årlige veksten i årsverk var 0,9%, mot en vekst i yrkesbefolkningen på 0,5%. Gifte kvinner har stått for over halvparten av sysselsetningsøkningen, og de har særlig tatt deltidsarbeid. Dette beviser selvsagt ikke at skattene ikke har betydning for arbeidstilbu- det. Det kan tenkes at den bedre tilrettelegging av forholdene for øvrig for kvinners yrkesdeltaking som en utvilsomt fikk gjennom perioden, og det sterkt voksende arbeidskraftbehov i offentlig sektor, har overskygget effekten av den generelle skattesker- ping. Muligens kan også nettolønn for deltid ha steget mer enn for heltid. Uansett dette, kan en stille spørsmål om en sterk skattereduksjon nå ville føre til markert økning i utbudet av arbeidskraft fra denne gruppen. Og om så skulle være tilfelle, ville det være til stede nok udekket etterspørsel etter denne type arbeidskraft til at den relativt raskt kun- ne føre til økt produksjon?

En annen angivelig positiv virkning av skattere- duksjoner skulle være at en del av det arbeid som i dag blir utført svart, skulle komme inn i den offisi- elle økonomi. Det er vel sannsynlig at en vil få en slik effekt, men her skal en skille mellom virknin- gene på den samlede produksjon og virkningene på skatteinngangen. Det som utføres på det svarte mar- ked i dag, er produksjon like meget som det som gjøres i den offisielle del av økonomien. Samlet

produksjon øker ikke om noe produksjon overføres fra svart til «hvit» sektor. Skatteinngangen vil deri- mot kanskje øke noe. Jeg skal ikke ha noen sterk formening om i hvilken grad slike sektoroverganger vil finne sted, men det vil nok avhenge meget av størrelsen på skattereduksjonen på denne type ar- beid. Helt skattefritak (innen visse grenser) som er blitt foreslått av blant annet Isachsen (1981) vil utvilsomt være mest effektiv i så måte, men virknin- gen på skatteinngangen vil bli heller mager. Nå er det trolig at det også blir en viss produksjonsøkning ved en skattereduksjon fordi at en del som ikke våget å gå inn i svart sektor, men som heller ikke fant det regningssvarende å ta ekstraarbeid når skatt skulle betales, nå vil gjøre det. På den annen side vil kanskje noen som tidligere arbeidet svart, nå slutte med ekstraarbeid fordi gevinsten ved svartarbeid blir mindre og ikke lenger vurderes verd risikoen for å bli tatt, mens fortjenesten ved å gjøre arbeidet lovlig fortsatt vurderes å være for liten. Alt i alt vil jeg tro at virkningene ikke blir så sterke, verken på samlet produksjon eller skatteinngang. At det av hensyn bl.a. til skattemoralen kan være sterkt ønske- lig med en slik omlegging likevel, er en annen sak.

Betyr dette at skattene har hatt liten betydning for arbeidstilbudet og den svake produktivitetsutvikling i 70-årene? Jeg tror nok at fremveksten av svart sektor har en god del med skatteskerpingen å gjøre. Derimot tror jeg ikke at skatteforholdene har påvir- ket arbeidstilbudet fra hovedinntektstakere, målt som tilbudt arbeidstid, særlig meget. Men jeg kan meget vel tenke meg at det har hatt en viss effekt på innsatsen. Når en er så vidt bundet i valg av arbeids- tid som denne gruppen synes å ha vært, ville det ikke være overraskende om skjerpet skatt og en stadig påminning om at en ikke «får noe igjen for å jobbe» i noen tilfelle ga seg utslag i et mer bedagelig tempo. Mulighetene for å redusere innsatsen uten at dette fører til endringer i lønn eller til at arbeidsplassen rett og slett forsvinner, varierer selvsagt sterkt mel- lom ulike sektorer og også mellom ulike bedrifter innen sektorene. Det at skjermet sektor har en stadig økende andel av sysselsettingen, skulle imid- lertid ikke ha redusert disse mulighetene de senere år. I samme retning trekker overgangen fra akkord- lønn til timelønnssystemer. Som for svart sektor er det kanskje en slags albuedds mekanisme i virksom- het her. Utviklingen kan være vanskelig å snu selv om skattesatsene reduseres.

Skal en forsøke å stimulere produksjon og utbud gjennom endringer i skattesystemet, tror jeg det er mer å hente ved en gjennomgang av den skattemes- sige behandling av ulike typer investeringer enn ved reduksjoner i inntektsskatten for personer. Det vik- tigste her vil være å stimulere til en bedre sammen- setning av investeringene, ikke nødvendigvis noen markert økning i nivået for disse. Det finnes i dag skattemessige bestemmelser som gjør at bestemte typer investeringer er så klart fordelaktige for investor,

at om prosjektet i seg selv kaster noe av seg, er av helt underordnet betydning. (For gode eksempler på dette, se Hansen (1981).) Her må det være mulig å oppnå en del gjennom en omlegging av skattesystemet. Skjevhetene vil lettest kunne rettes opp om man fjerner en del spesielle fradrag- og avsetningsmuligheter, ikke ved å gjøre andre investeringer like attraktive. Den omlegging av bedriftsbeskatningen som er vedtatt gjennomført fra årsskiftet, burde i rimelig grad lette skattebelastningen ved investeringer i realkapital mer generelt.

7. Avsluttende merknader

Gitt at en stiller seg tvilende til mulighetene for sterke, positive utslag i produktivitet og forventningsdannelse vil argumentene mot en satsing på betydelige skattereduksjoner etter Laffer's oppskrift i hovedsak være to. Det ene følger fra tradisjonell etterspørselsreguleringstankegang. Skattelettelsene vil drive opp etterspørselen og, i en situasjon preget av liten arbeidsledighet, vil det vesentlige utslaget komme som svekket driftsbalanse, økte offentlige underskudd og høyere prisstigning. Jeg tror dette er et gyldig argument, selv om prisdannelsen i Norge nok er mer kostnadsorientert.

Det vil være betydelige faremomenter ved en økonomisk politikk som bygger på en forutsetning om at skattelettelsers har en sterk og varig virkning på arbeidstilbudet. Heller ikke bør en basere seg på at reduksjoner i inntektsskatten uten videre vil virke prisdempende. For at dette skal lykkes, må skattelettelsene lede til redusert nominell lønnsvekst og dette skjer neppe automatisk.

Det andre argumentet mot reduksjoner i inntektsskatten går på at det vil skape større ulikhet i inntektsfordelingen. Nå kan en for det første mene at en i avveiningen utjevning – effektivitet alt har gått for langt i retning av utjevning. Men selv om en ikke mener det, så er argumentet litt for lettvin. Vi har i Norge tilsynelatende en meget jevn inntektsfordeling, men reelt synes det å være betydelige forskjeller, iallfall i forbruksevne. Økt reell likhet kan kanskje bedre oppnås ved å stramme til noe på f.eks.

punktavgiftene og boligbeskatningen enn ved å skjerpe inntektsbeskatningen. En til dels radikal omlegging av systemet for beskatning av husholdningene i denne retning, men under bibehold av om lag uendret proveny totalt sett, skulle kunne ha gunstige virkninger både ut fra fordelingsmessige og effektivitetsmessige vurderinger, samtidig som balansen i økonomien ikke ble satt i fare. Så fremt en kunne finne motposter i reduserte offentlige utgifter, skulle det heller ikke være noe til hinder for en reell reduksjon i skattenivået, men slike motposter er som kjent vanskelig å finne.

For å summere opp, så tror jeg debatten om tilbudsøkonomi ville tjene på en utvidelse av problemstillingene bort fra Lafferkurver og dynamisk skattepolitikk. Disse forhold har fått ufortjent mye oppmerksomhet til fortrenghet for mer fundamentale og mer interessante problemstillinger på tilbudsiden i økonomien.

REFERANSER

- Boskin, Michael J. (1981): «Some Issues in Supply-Side Economics», Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Vol. 14, North Holland 1981.
- Ecstein, Otto (1980): «Time for Supply-Side Economics», Data Resources Review of the US Economy, juni 1980.
- Feldstein, Martin, and Summers, Lawrence (1978): «Inflation, Tax Rules and the Long-Term Interest Rate», Brookings Papers on Economic Activity 1, 1978.
- Feldstein, Martin (1980): «Inflation, Tax Rules and Investment. Some Econometric Evidence». Working Paper No. 577, NBER 1980.
- Hall, R. (1979): «Labor Supply and Aggregate Fluctuations», Working paper No. 385, NBER 1979.
- Hansen, Terje (1981): «Norske skatteparadis for de informerte», Sosialøkonomen 4/1981.
- Hausman, Jerry A. (1980): «The Effects of Taxes on Labor Supply», How Taxes Affect Economic Behaviour, The Brookings Institution, Washington D.C. 1981.
- Isachsen, Arne Jon, og Strøm, Steinar: «Skattefritt – svart sektor i vekst», Universitetsforlaget 1981.
- Kristol, Irving (1981): «Ideology and Supply-Side Economics», Economic Impact no. 3/1981.
- Laffer, Arthur (1981): «Analyzing Supply-Side Economics. A Symposium», The Morgan Guaranty Survey, august 1981.
- McCracken, Paul (1977) (chairman): «Towards Full Employment with Price Stability», OECD, juni 1977.
- Mirrless, J. A. (1967): «Optimum Growth When Technology is changing», Review of Economic Studies. 34, 1967.

BOKANMELDELSER

T. BERGH, T. J. HANISCH, E. LANGE,
H. Ø. PHARO:

Growth and Development

The Norwegian Experience 1830–1980

Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1981

Norsk Utenrikspolitisk Institutt har i år sendt ut bok nr. 37 i serien utenrikspolitiske studier, en liten bok på 161 sider som tar for seg den norske erfaring med den økonomiske vekst og utviklingsprosess i perioden 1830–1980. Boka er skrevet på engelsk som et bidrag til norsk økonomisk historie og til den internasjonale debatten om utviklingslandenes økonomiske vekst i våre dager. Både utgiverne og forfatterne håper at den skal kunne gi opplysninger og erfaring som kan være av interesse for dem som i dag er opptatt av å få satt i gang og holdt vedlike den økonomiske vekst- og industrialiseringsprosess i de fattige land. Forfatterne er Trond Bergh og Helge Ø. Pharo, som også var medforfattere til boka «Vekst og velstand – 1945–1965», (Universitetsforlaget i 1977), samt Even Lange og Tore J. Hanisch. Boka er altså resultat av et lagarbeid, noe som understrekes ved at tre av syv kapitler ikke føres tilbake til noen enkeltforfatter, men til alle fire medarbeiderne. For øvrig har Bergh hovedansvaret for kapitlet om jordbruket, Pharo om fiskeriene, Hanisch om skipsfarten og Lange om industrien. Disse kapitlene er satt inn i en ramme der synspunktene i stor grad er preget av samstemmighet. Spesielt gjelder dette forfatterne «hovedtese»; til tross for en relativt stor utenrikssektor, har norsk økonomisk vekst i betydelig grad vært hjemmeledet, eller «avgjørende influert» av hva entreprenører foretok seg her hjemme. Boka har lite av det «spriket» i synsmåter en kunne konstatere i «Vekst og velstand», f.eks. i synet på avradikaliseringen av Arbeiderpartiet etter krigen. Der sto Geir Lundestad og Trond Bergh nokså langt fra hverandre. I så måte er «The Norwegian Experience 1830–1980» et utmerket eksempel på at det lar seg gjøre å skape helhet over en bok som bygger på laginnsats. Men stundom etterlater enigheten uklarehet. Det forekommer at konklusjonen virker noe vagt begrunnet. Den aksellererte veksten for kraftkrevende industri i årene 1905–1916 blir karakterisert ved at «bare naturressursene og anleggsarbeiderne var norske» (s. 103). I oppsummeringen (s. 157) blir det samtidige internasjonale oppsvinget tillagt stor betydning. Importen av kapital og teknikk til Norge (som altså utlendingene sto for iflg. s. 103), blir vurdert som enda viktigere. Den «hjemmeledete» veksten blir reddet ved at den forklares ut fra konsesjonslovene(?), som gjorde det mulig å «balansere norsk isolasjonisme og utenlandsk dominans på en produktiv måte». Akkurat i dette tilfellet

hadde det kanskje vært behov for en mer utdypende drøfting fra forfatterne side, og muligens også en fruktbar uenighet i tolkningsspørsmålet?

Med utgangspunkt i Joseph A. Schumpeters teori om kriseledet transformasjon, nemlig at økonomisk langvarig krise og depresjon fører til dyptgripende strukturendringer i økonomien, som igjen i sin tur legger grunnlaget for ny oppsving og vekst, diskuterer forfatterne erfaringene fra norsk økonomisk historie. Deres konklusjoner er i harmoni med Schumpeters teorier. Dermed styrkes antakelsen om at det er utviklingen i hjemlandet, hvordan et lands eget foretaksmiljø rent konkret møter utfordringene, som i høy grad virker bestemmende for den økonomiske vekst. Ut fra hensikten med boka, som egentlig er å hjelpe utviklingslandene til å få i gang sin egen økonomiske vekst, er valget av synsvinkel naturlig og fruktbart. Muligens kunne en diskutert nærmere hvordan de norske foretaksmiljøene ble etablert og utviklet seg?

Det forekommer meg at effekten av vår videregående utdanning på 1800-tallet blir noe overvurdert som vekstfaktor, og vår grunnutdanning tilsvarende undervurdert. Det siste gjelder muligens også den «utdanning» i praktisk foretaksvirksomhet som skjedde innenfor fiskeriene, trelasthandelen og den tidlige seilskutefart? Når det gjelder å forstå hvordan vekstprosessen egentlig kom i gang i Norge tidlig på 1800-tallet, er det viktig å kaste best mulig lys over slike forhold. Kravet til forskning og høyere utdanning var beskjeden i denne fasen. Dette var en periode for «det praktiske livs menn». Tusener fikk prøve seg i sildesalting og fiskefrakt under forhold som ville avskrekket enhver med vidergående eller høyere utdanning. Noen klarte overgangen til seilskutefart, og i Haugesund også til dampskipsfart. De vitale foretaksmiljøene som utviklet seg, klarte omkring århundreskiftet for Stavangers vedkommende også spranget over til moderne industrivirksomhet. Dette kommer dårlig fram. Når en i tillegg også vet at så godt som hele Vestlandet var med i vårsildfiskeriet, må det undre en at den enestående sterke ekspansjonen i tiden 1815–1833 nesten ikke drøftes. Eksporten av saltet sild var nemlig alt i 1815–1817 kommet opp på samme nivå som før krigen 1807–1814, og deretter vokste eksporten volummessig med hele 11,3% i gjennomsnitt i en 17 års-periode 1815/17–1832/34. Den uten sammenlikning sterkeste ekspansjonen var allerede gjort unna for denne viktige sektorens vedkommende på det tidspunkt da den foreliggende bok starter behandlingen av den økonomiske veksten. Eksportveksten hva gjelder torskeprodukter kom senere i gang enn for saltsildas vedkommende. Men i 1820-årene var den i full sving. Torskeeksporten økte nemlig med 8,5% i årlig gjennomsnitt mellom 1820 og 1830, regnet i volum. At dette dreier seg om betydelige vekstrater som er interessante i en større sammenheng, forstår en for fullt når en vet at fiskeproduktene utgjorde

over halvparten av vår samlede vareeksport på den tiden. En vet også at den norske handelsflåtes nokså omtalte årlige vekstrate i tiden 1850–1875 var på 6,4%.

Når det gjelder den gjennomsnittlige veksten for landet som helhet, nevnes at åkerproduksjonen (korn og poteter) mer enn fordobles i tiden 1809–1835, og at den reelle veksten trolig også var enda sterkere, fordi 1835-tallene er for lave. Det var også i perioden 1815–35 at landet hadde den sterkeste befolkningsøkning på hele 1800-tallet. Min innvending er at forfatterne ikke inngående nok drøfter forholdene hva gjelder «igangsettingsmekanismer» tidlig på 1800-tallet, men mer eller mindre tar det for gitt å begynne i perioden 1830–1850. At den hjemlige matproduksjonen økte betydelig raskere enn befolkningsauken, til tross for at vi etter norske forhold kan tale om en regulær befolkningseksplasjon i tiden 1815–1835, påkaller interesse når man skal diskutere forutsetninger for varig vekst. At den mest ekspansive sektor i vår utenriksøkonomi i denne tidlige fase lå på Vestlandet, er viktig å få konstatert, også for å kunne påvise hvor langvarig veksten i Fisker-Norge var. Dette kaster i sin tur lys over det som senere skjedde i Bergen og Haugesund i dampskipsalderen, og i Stavanger under det «store spranget» 1905–1915. Også i sistnevnte tilfellet er fiskerisektoren nærmest uteglemt i boka, til tross for at den økte sin eksportandel kraftig akkurat da. Det fremheves at elektrokjemiske produkter økte med 18% pr. år 1905–1916, metaller med 16% og papir, cellulose o.l. med 7,3%. Men hvorfor ikke vurdere hva det hadde å si at hermetikkindustriens eksport ekspanderte med en gjennomsnittlig årlig volumvekstrate på 20,3% 1905–1916, og en tilsvarende verdivekstrate på hele 28,3%. Norsk hermetikkeksport toppet seg i 1915 og representerte da en større verdi enn den samlede norske eksport av metaller, og var også betydelig større enn eksport av papirmasse, papir o.l. Rent sysselsettingsmessig hadde hermetikkfabrikkene et stort omfang idet det her ble utført like mange timeverk som i hele den kjemiske og elektrometallurgiske industri tilsammen. Det dreier seg altså om et viktig bidrag i «det store spranget», en vekst som forutsatte et rikt naturgrunnlag og et voksende marked, men som ble skapt av norsk kapital og av et foretaksmiljø med røtter i en gammel eksporthandel. Vår ledende oljeby i dag levde den gang av å eksportere «norske sardiner» i olje. Både den veldige ekspansjonen 1905–1915 og de store problemene som fulgte med tilbakeslaget, er en viktig del av det norske erfaringsgrunnlag som kan formidles videre.

Forfatterne ser med stor velvillighet på statlig engasjement. Dette gjelder såvel den liberalistiske stats bidrag til den økonomiske veksten på 1800-tallet, som statens rolle i markedsreguleringsøymed i mellomkrigstiden, og i den økonomiske makroplanlegging i etterkrigstiden. Når det gjelder konsesjonslovene tidlig på 1900-tallet, fremtrer disse som en

politisk nydannelse som nærmer seg en slags økonomisk organisatorisk innovasjon med det resultat at en oppnådde såvel rask økonomisk vekst som nasjonal politisk kontroll. På samme måte fremstår den makroøkonomiske rammeplanleggingens filosofi etter andre verdenskrig som en slags norsk tenkemåte, en fortsettelse av arven fra 1800-tallets liberale stat i en kombinasjon av frihandel og planlegging for økonomisk vekst og stabilitet. Planleggingsapparatet er, ifølge Trond Bergh, blitt integrert i det offentlige byråkrati på en måte som gjør at i hvert fall jordbrukspolitikken fremstår som en basisinnovasjon i den generelle vekststrategi (s. 39), altså en økonomisk epokedannende politisk nydannelse. Gjennom denne fikk landbruket seg tildelt rollen som leverandør av arbeidskraft til det øvrige næringsliv. Subsidier ble i den første tiden brukt til å holde konsumprisene nede. Senere har de fått som funksjon å realisere målsettingen som inntektslikhet mellom bønder og industriarbeidere. Prisavtalene har sørget for å opprettholde melkeproduksjonen i fjord-, fjell- og kystbygder, og konsentrert kornproduksjonen til flatbygdene østpå og i Trøndelag. Riktignok var det bondekooperativene som omkring 1930 på en for dem vellykket måte tok staten i bruk for sine formål (s. 30, s. 35). Men i fortsettelsen, etter 1945, var det staten eller regjeringen som angivelig var den ledende part.

Landbrukets rolle som leverandør av arbeidskraft understrekes i boka, særlig for 1800-tallets vedkommende. Dessuten berømmes landbrukets evne til å tilpasse seg den ujevne industrialiseringsprosessen i Norge (s. 42). På den andre siden tillegges bøndene en betydelig retarderende rolle i den økonomiske vekstprosessen i forbindelse med bondevennforeningene og Jaabæks arbeid i 1860- og 1870-årene (s. 152, s. 28). Jaabæk-gruppen var imot alt statlig engasjement i moderniseringen av jordbruket og «betraktet endatil utdannelse som noe bortkastet» (s. 28). I omtalen av norske bønder finner man i historisk litteratur to tradisjoner som hver for seg er interessante som levninger betraktet; den ene idealiserende, den andre karikerende. I nevnte sitat nærmer forfatteren seg det sistnevnte, uten at en kan se at dette gavner leserens forståelse noe særlig. At det derimot kan virke direkte uheldig å bringe videre gamle fordommer og halvsannheter fra «eliten» i Norge til «eliten» i u-landene, synes for undertegnede nokså opplagt. Dessuten virker dette sleivsparket så unødvendig.

Boka er lettest i god forstand. Den fremstår som en presentasjon av synspunkter i forelesningsform, og med vekt på det pedagogiske aspekt. Når det gjelder å favne om helheten og å forstå samspillet mellom faktorene i en dynamisk utviklingsprosess, er det vanskelig hele tiden å skulle tillegge én faktor den sentrale avgjørende eller utløsende rolle. Hvordan kan en isolere én faktor og avgjøre hva som utgjør forskjellen mellom nødvendige og tilstrekkelige be-

tingelser? Hva er «ledende» av impuls utenfra og respons i entreprenørens hode? Hvor skal en stanse i en årsakskjede? Forfatterens understreking av entreprenør-faktorens rolle virker frigjørende i forhold til det som kunne blitt en slags positivistisk determinisme i synet på utenrikssektoren og markedet ute som hele tiden den «ledende». Det er ikke bare å legge seg åpen for de internasjonale markedskreftenes «frie spill», og så går alt for dagens u-land. På den andre siden forteller vår «start» i perioden 1815–1870, noe viktig om de muligheter en relativt stor eksportsektor ga oss i en tid da vår nærmeste nabo over Nordsjøen hadde gjennomløpt hva som gjerne kalles den første industrielle revolusjon. En handelskapitalistisk ekspansjon av gammel type, kunne nå for første gang lede over i noe kvalitativt nytt. Undertegnede synes at dette aspektet ikke er tatt særlig godt vare på i boka.

Dokumentasjonen er naturlig nok ikke fremtredende når det gjelder begrunnelse av de fremsatte synspunktene. Dette gir seg selv i en skisse av denne art. Argumentasjonen er på ingen måte unyansiert. Likevel spør det om ikke forfatterne iblant har hatt det litt for lett med seg selv? De understreker i forordet at synspunktene og påstandene som fremsettes er av en foreløpig og «prøvende» karakter. Men nå er det likevel lett å låse seg fast ved et synspunkt som egentlig bare var ment å være «tentativt». Leseren skal heller ikke egentlig forventes å kunne sitte inne med de nødvendige motforestillinger, med mindre forfatteren selv påkaller disse. I en bok om Norge til utviklingslandene er dette siste spesielt viktig. Så får det våge seg hvem som skulle «vinne» den historiske debatt her hjemme på berget.

Boka er for øvrig godt skrevet og vel verdt å lese også i vårt hjemlige miljø.

Trygve Solhaug

ARNE JON ISACHSEN:

Utviklingsøkonomi

Universitetsforlaget, 1981.

175 s.

Utviklingsøkonomi er vel et av de delområder innenfor sosialøkonomien som har den laveste status og som i nyere tid har fått den mest «stemoderlige» behandling, iallfall på de høyere lærestedene her hjemme. Det er kanskje ikke så lett å finne noen klar og entydig årsak til dette. Noe kan vel skyldes at Norge lever en tilsynelatende beskyttet tilværelse, langt unna de fleste u-land, og noe at enkelte «akademiske økonomer» kanskje føler at det rene økonomiske analyseverktøyet ikke strekker til ved analyse av u-landsspørsmål – altså at en i stor grad bevisst har overlatt dette problemfeltet til andre fagdisipliner, for eksempel statsvitenskapen og sosialantropologien.

En konsekvens av denne manglende interesse er at svært lite er blitt publisert innenfor feltet u-landsøkonomi her hjemme. Dette er litt beklagelig, blant annet fordi det har ført til at de fleste av de andre samfunnsvitere som er opptatt av utviklingsproblematikk i Norge i dag (og av dem er det mange), ikke i noen særlig grad har kunnet dra nytte av økonomenes generelle innsikt i mange av de typer spørsmål som tas opp. Derfor opplever man da også ofte den beklagelige situasjon at folk som tilsynelatende har god greie på u-landsspørsmål, «går i vannet» på selv enkle økonomiske resonnementer. En del av debatten omkring «ny økonomisk verdensordning» kan kanskje være et av symptomene på en slik tilstand.

Arne Jon Isachsens bok «Innføring i u-landsøkonomi», er nok primært ment som et forsøk på å bøte på noen av disse manglene ved dagens situasjon. Denne boka er, så vidt undertegnede vet, den første lærebok i utviklingsøkonomi som er kommet ut på norsk, og med sine 155 ikke altfor vanskelig tilgjengelige tekstsider skulle den være overkommelig også for folk som på forhånd har en minimal bakgrunn i teoretisk økonomi. I så måte skulle den kunne egne seg såvel for studenter ved universiteter og høyskoler, som for den «opplyste lekmann».

Boka tar for seg en rekke modeller for analyse av vekst og utvikling i u-land, og for å belyse samspillet mellom de rike og de fattige land. Her finnes forholdsvis tradisjonelt økonomisk modellverktøy, som Harrod-Domars vekstmodell, og Ricardos og Heckscher-Ohlins modeller for internasjonal handel, men også modeller som i større grad er skreddersydd for u-landenes spesielle situasjon, slike som Lewis' vekstmodell, Harris og Todaros migrasjonsmodell og Hirschmanns og Rosenstein-Rodans modeller for industrialisering. Framstillingen er stort sett grei, men enkelte ganger kanskje litt for skjematisk og knapp. Nå er det naturligvis ingen lett oppgave å presse et stort utvalg av modeller inn på et såpass begrenset antall sider som det er gjort her, og det må da nødvendigvis gå ut over presisjonen og dybdeforståelsen av modellene. Enkelte avsnitt er dessuten egnet til å forvirre personer som ikke kan en god del sosialøkonomi på forhånd. Dette gjelder spesielt i kapittelet om internasjonal handel; for eksempel er forutsetningen om minst 2 produksjonsfaktorer verken nødvendig eller tilstrekkelig for at transformasjonskurven skal være krummet fra origo; forutsetningene om perfekt konkurranse og balanse i utenrikshandelen for hvert enkelt land er heller ikke presisert. «Lerners symmetriteorem», i kapittelet om importsustitusjon, er også basert på flere forutsetninger enn dem som nevnes.

I kapittel 12 gis det en nyttig innføring i virkninger av multinasjonale selskapers etableringer i u-land, som kanskje kan tjene som en viss nyansering av hva for eksempel statsvitere ellers lærer om dette. Oversikten over innholdet i (det likevel noe diffuse) begrepet ny økonomisk verdensorden er også gan-

ske grei. Det som savnes i disse kapitlene er imidlertid et mer eksplisitt forsøk på å forklare sammenhengen mellom politiske og økonomiske drivkrefter bak et lands utvikling. Et eksempel kunne være å trekke fram multinasjonale selskapers betydning for konsolidering av maktstrukturene i mange u-land, hvordan korrupsjonen spiller inn osv. En mangel på slike momenter gjør at økonomer kanskje ikke finner så mye nytt i boka, mens andre samfunnsvitere føler seg fremmedgjort. Vår modellverden oppfattes som så fjern fra den virkelighetenes verden modellene er ment å beskrive, at modellene muligens allerede i utgangspunktet blir betraktet som verdiløse. Økonomenene står her overfor en viktig formidlingsoppgave som boka ikke helt klarer å ivareta.

Til tross for disse innvendingene mener jeg likevel at boka vil være et nyttig startpunkt for alle dem som, uansett disiplin eller synspunkter ellers, ønsker å sette seg inn i u-landsspørsmål og i hvordan man kan angripe slike spørsmål fra en økonomisk synsvinkel. Boka er greit og oversiktlig redigert, og poengene skulle komme klart fram. Det en hele tiden må ha i tankene, er at dette langt fra er hele historien – utviklingsproblematikken som helhet er naturligvis uendelig mye mer komplisert enn det som kan fanges opp innenfor et begrenset antall stiliserte økonomiske modeller, i en elementær lærebok i u-landsøkonomi som dette tross alt er.

Jon Strand

HVORDAN ER DET GÅTT MED RENTEUTVALGETS INNSTILLING forts. fra side 11.

få til en avvikling av plasseringsplikten uten at dette ville gi noe betydelig press oppover på rentenivået etter min vurdering.

Som kjent er plasseringsplikten for 1982 satt til 20 pst. for de sør-norske banker, mens Norges Bank foreslo 10 pst. Bankforeningen foreslo under drøftingene med myndighetene om årets kredittopplegg at plasseringsplikten ble satt ned til null, m.a.o. at volumet av obligasjonsporteføljen skulle beholdes, men uten plikt til å øke den om beregningsgrunnlaget økte. På grunn av innfriing av obligasjoner ved forfall, innebar vårt forslag likevel en garantert omsetning av hele 13 mrd. kroner av et totalt emisjonsprogram på ca. 18 mrd. kroner. Mer drastisk var ikke vårt forslag.

Vårt forslag – og også Norges Banks – ville sikret at markedsforholdene ville fått en avgjørende betydning for i hvert fall en del av obligasjonsmarkedet og således vært i tråd med Renteutvalgets tilrådinger.

Konklusjonen for obligasjonsmarkedet må bli at man fortsatt er like fjernt fra en markedsbestemt tilpasning.

Også når det gjelder de private bankers direkte utlånsvirksomhet, kan det ikke sies å ha skjedd en utvikling mot mere markedsbestemte løsninger slik Renteutvalget gikk inn for og som også den daværende ledelse i Finansdepartementet så positivt på i Revidert nasjonalbudsjett 1980 – selv om det gikk inn for å styre renteutviklingen gjennom renteerklæringer.

Siden den første renteerklæring så dagens lys i september 1980, har vi fått to til – i mai 1981 og i januar i år. Spesielt når det gjaldt renteleiet for mellomlange og langsiktige utlån var det forutsatt at det skulle ses i sammenheng med renten på obligasjonsmarkedet, og dette ble også presisert i den første renteerklæringen. Etter den tid er renten på 10 års statslån hevet med 3 pst.-poeng til 13 pst.,

mens renteleiet for mellomlange og lange lån bare er tillatt økt med 1 pst.-poeng. Spesielt hevingen av renten på statslån fra 12 til 13 pst. som skjedde i forbindelse med den siste renteerklæring uten at renteleiet på mellomlange og lange banklån ble tillatt økt, er klart i strid med forutsetningene. At renteleiet ikke ble hevet ble begrunnet med at det kunne øke kostnadsnivået i bedriftene og gi uheldige realøkonomiske virkninger. Det er nærliggende å spørre om man nå tror at en renteheving vil få mer uheldige konsekvenser i så henseende enn en større kapitaltilførsel som lett blir konsekvensen av at man unnlater å heve renten.

Vi har nå fått en situasjon på kredittmarkedet med mer detaljerte reguleringer enn på lenge, samtidig som vi i 1981 fikk en overskridelse på hele 7 mrd. kroner i forhold til myndighetenes målsettinger for likviditetstilgangen over kredittmarkedet. Det virker som om myndighetenes reguleringer for en stor del regulerer symptomer og ikke sykdommen selv, som består i en overretterspørsel etter kreditt til gjeldende vilkår. Bakgrunnen er selvsagt den meget ekspansive finanspolitikk – myndighetene har gitt uttrykk for at det vil ta tid å få denne bedre tilpasset –, og at de kredittpolitiske virkemidler ikke er blitt styrket og riktig tilpasset.

Etter mitt skjønn står vi overfor valget mellom to hovedstrategier, nemlig å fortsette reguleringslinjen og utbygge denne eller raskest mulig søke å komme over til en mer markedsorientert penge- og kredittpolitikk og rentepolitikk. Reguleringslinjen har vært forsøkt og etter min oppfatning har den feilet. Vi har aldri tidligere hatt så omfattende reguleringer som nå og heller aldri så dårlige resultater når det gjelder å nå de kredittpolitiske mål de politiske myndigheter har satt.

Kanskje vi skulle finne Renteutvalgets innstilling frem og satse mer på å følge dens tilrådinger?

nytt fra

NSF's PROGRAM, mars – desember 1982

Foreløpig oversikt:

15. og 16. mars	VÅRKONFERANSE ER OLA NORDMANN SMART NOK? Om ressursbruk og produktivitet Hotel Scandinavia, Oslo
16. – 17. juni	NYTTE-KOSTNADSANALYSE Etterutdanningskurs på Blindern
Juni	Fest for nye kandidater
August	LEKTOR-KURS Etterutdanningskurs på Blindern
September	MEDLEMSMØTE
2. September	KONJUNKTUROVERVÅKING Holmenkollen Park Hotel
Oktober	TILLITSMANNSKURS for fagforeningens kontaktpersoner og andre interesserte
18. og 19. oktober	HØSTKONFERANSE Tittel ikke bestemt Grand Hotel, Oslo
Oktober	MEDLEMSMØTE
8. november	ÅRSMØTE Fagforeningen
November	FINANSIERINGSSYSTEMER Etterutdanningskurs på Blindern
November	MEDLEMSMØTE
23. november	GENERALFORSAMLING
Medio desember	Fest for nye kandidater

HUSK KONTINGENTEN!

Kontingenten for 1. halvår – for alle som betaler via bankgiro – forfalt til betaling 1. mars. Vi ber

medlemmer som ikke har betalt ennå, vennligst gjøre dette med det første – slik at tidkrevende purringsarbeide kan unngås.

FAGFORENINGEN

Fagforeningens medlemmer vil være kjent med muligheten for å tegne dødsrisiko-, ulykkes- eller pensjonsforsikring gjennom fagforeningen. Som en fortsettelse av dette tilbudet kunne vi tenke oss å utvide med kollektiv hjemforsikring for våre medlemmer.

En forutsetning for at fagforeningen skal påta seg dette arbeidet er imidlertid at medlemmene ønsker et slikt tilbud.

Premien for hjemforsikring (ubegrenset skadebe-

løp) vil bli vel 260 kroner pr. år. Dette beløpet kan trekkes fra på inntekten.

For øvrig vil vi minne om skattefordelene også i forbindelse med de øvrige forsikringsordningene.

Til slutt vil vi peke på et forhold i forbindelse med fagforeningskontingenten; for medlemmer av fagforeningen er HELE kontingenten fradragsberettiget, altså kontingenten både til fagforening OG hovedforening. En del av våre medlemmer har dessverre ikke vært helt klar over dette.

Veiledning for bidragsyttere

Sosialøkonomen er et frittstående fagtidsskrift som tar sikte på å bringe stoff om aktuelle næringsøkonomiske spørsmål og økonomisk politisk debatt såvel som teoretiske og prinsipielle samfunnsøkonomiske spørsmål. De vitenskapelige bidrag bør gjøres tilgjengelige også for ikke-spesialister. Spesielt bør bruk av matematikk gjøres slik at leseren kan følge hovedtrekkene i resonnementer og konklusjoner uten å sette seg inn i matematikken. Eventuelt kan tekniske appendikser overveies. Manuskripter må tilfredsstillende følgende krav:

1. Innlevering

Alle manuskripter må innleveres i 2 eksemplarer. Debattinnlegg og kommentarer må være ferdigbehandlet av redaksjonen senest den 15. i måneden før utgivelsesmåneden. Andre typer innlegg (artikler, bokanmeldelser m.m.) vil normalt ha lengre trykkestid. Alle innlegg sendes til Norske Sosialøkonomers Forening, Storgt. 26 IV, Oslo 1.

2. Form på manuskript

Manuskriptet skal være maskinskrevet med dobbel linjeavstand. For aktuelle kommentarer og artikler skal det vedlegges et fotografi av forfatteren (passfoto). For artikler skal det dessuten følge et resymé på ca. 100–300 ord og biografiske opplysninger. Resyméet skal være poengrettet og i en direkte form, og artikkelens problemstilling og hovedkonklusjoner skal fremgå av resyméet. De biografiske opplysninger som ønskes er utdanning, eksamensår, viktigste arbeider/arbeidsfelter, nåværende stilling og arbeidssted.

3. Fotnoter

Bruken av fotnoter bør begrenses så mye som mulig. Fotnotene nummereres fortløpende. Fotnoter legges ved fortløpende på eget ark.

4. Figurer og tabeller

Figurer og tabeller settes på egne ark og nummereres hver for seg fortløpende. De skal ha korte, beskrivende titler. Figurer må lages i en slik standard at de egner seg for fotografisk reproduksjon. I teksten henvises det til figur/tabell nr. og tittel, ikke som «figuren nedenfor viser».

5. Referanser

Som referansestil brukes forfatternavn og årstall i teksten: Frisch (1962). På eget ark ordnes referansene alfabetisk. Det oppgis full tittel og tidsskrift volum/nr. eller forlag/utgiversted; Frisch, R. (1962): *Innledning til produksjonsteorien*, 9. utgave. Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø.

6. Bruk av matematikk

For å lette settingen, skrives formler mest mulig på samme linje:

$$a/b, \text{ ikke } \frac{a}{b} \sum_{i=1}^n, \text{ ikke } \sum_{i=1}^n$$

Fot- og toppskrifter kan brukes, men det bør også vurderes om ikke formen $a(t)$ er like god som a_t .
Formler og symboler som brukes, legges ved på eget ark.

A/S NORCEM er landets ledende leverandør av byggevarer. 4.700 ansatte ved mer enn 50 produksjonssteder i Norge produserer sement, betong, betongvarer, bygningsplater, Siporex-Ytong, Leca, Zanda, Gjerdesagen, samt Jotul ildsteder m.v. Konsernet er også engasjert i plast og papirproduksjon, offshorevirksomhet, og i flere bedrifter i utlandet.

Til planavdelingen søkes

Sosialøkonom/ Siviløkonom

til følgende arbeidsoppgaver:

- Strategisk planlegging
- Overvåking og analyser av utviklingen i norsk og internasjonal økonomi
- Markedsanalyser, spesielt hovedtrekkene i byggevaremarkedet
- Utredninger av spesielle temaer

Nødvendige kvalifikasjoner:

- Høyere økonomisk utdanning
- Erfaring fra tilsvarende arbeid i offentlig eller privat virksomhet
- Analytisk legning og interesse for utredningsarbeid
- God skriftlig og muntlig fremstillingsform
- Samarbeidsevner

Stillingen gir gode muligheter for faglig utvikling og påvirkning av egen arbeidssituasjon. Lønn og ansvarsområde vil være avhengig av kvalifikasjoner. Fri pensjons-, ulykkes- og gruppelivsforsikring. Fleksitidordning.

Nærmere opplysninger om stillingen kan fås ved henvendelse til ass. direktør Tore V. Knudsen eller siviløkonom Torkel Backelin.

Skriftlig søknad vedlagt kopier av attester og vitnesbyrd bes sendt vår personalavdeling.

A K S J E S E L S K A P E T

NORCEM

Haakon VII's gt. 2, Oslo 1
Tlf. (02) 41 27 70.